

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

საქართველოს ჯანდაცვის
ჯიოვნური ბიბიოთეკა

ილია ჭავჭავაძე

კრებულო
(პოეზია)

ილია ჭავჭავაძე
კრებული
პოეზია

ლოცვა

მამაო ჩვენო, რომელიცა ხარ ცათა შინა! მუხლმოდრეკილი, ღმობიერი ვდგევარ შენ წინა: არცა სიმდიდრის, არც დიდების თხოვნა არ მინდა, არ მინდა, ამით შეურაცხ-ვჰყო მე ლოცვა წმინდა... არამედ მწყურს მე განმინათლდეს ცით ჩემი სული, შენგან ნამცნების სიყვარულით აღმენტოს გული, რომ მტერთათვისაც, რომელთ თუნდა გულს ლახვარი მკრან, გთხოვდე: ”შეუნდე, - არ იციან, ღმერთო, რას იქმან!”

17 ივლისი, 1858 წ. ტიარლევო

უსულდგმულო ცხოვრება ცის ნიჭად ნუ გგონია, იგი მიწის ყოფილა — რასაც ბოლო ჰქონია! ცხოვრებას აცისკროვნებს სული, საქმით მეტყველი, და ის უბოლო არის, ვით სულის შთამბერველი. ნეტა ვინც კარგის საქმით აღნიშნავს თავის დროსა! ის აქავ ეწაფება

უკვდავების წყაროსა!..

1860 წ.პეტერბურგი.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე

Его стихов пленительная сладость
Пройдет веков завистливую даль.
პუშკინი. მისი ლექსი შვებით, ლხენით ხან მეჯლისში მოჰფრინდება, გულს ჩაგეკვრის, ჰლადობს, ჰხარობს, გამღერებს და ამღერდება; ხან ღონდება ნაზ ქალსავით უიმედო სიყვარულით, ხან იფეთქებს ჭაბუკსავით და განდევნის სევდას გულით; ხან ბურქებში მიმალული ჰზის მარტო, ვით იადონი, შეჰყეფს სატროფოს გულსაკვდავად, ტროფობის ისრით განაწონი; ხან ჰრბის ველად, მარტო ჰგალობს უდაბნოში, ვითა მწირი, შეჰკვნესს შავ-ბედს ქვეყნისასა, ქვეყნისათვის ანატირი; ხან

დაჰყურებს ნაღვლიანად, დაფიქრებით გოგჩის ტბასა და ემდურის მწვავის მოთქმით დაუდგრომელ დროთ ბრუნვასა...

1860 წ.

მეფე დიმიტრი თავდადებული

(ვუძღვნი თ. პეტრე ნაკაშიძეს)

უქმე დღე იყო, ტვირთმძიმიე და დამაშვრალი, საყდრის წინ ჯგუფად ხალხი იდგა და ჰყაყანებდა; იქავე ახლოს, ცაცხვის ხის ქვეშ ერთი საწყალი ბრმა მეფანტურე იჯდა ცალკედ და მდუმარებდა. “ეჰ, რას ჰყაყანებთ, — დაიძახა ყმაწვილმა ბიჭმა, — შინაც ძლივს ვუძლებთ დღე-მუდამის ჭირს, ვაგლახობას! აქ მაინც ცოტად ფრთა გაშალოს გულის წადილმა... ბრმა მეფანტურე, გვითხარ რამე, მამა-შვილობას! გვითხარი რამე, ბერო-კაცო, ნასმენ-ნახული, ეგებ გულს ჟანგი მოაშორო კარგის ამბითა...კარგს მთქმელს ტყვედ რჩების ნატკივარი გული ჩაგრული, გული გაზრდილი ვაებითა, წვით და დაგვითა”. ბრმა მეფანტურე გაიმართა მაშინვე წელში, სახე ღრუბლვილი გაუნათლდა რაღაც მადლითა; მისწვდა, აილო თვის უბრალო ფანტური ხელში, დაჰკრა ფანტურსა და დამღერა ნელისა ხმითა:

I ”მოდით, შვილნო, აქ მოგროვდით, გეტყვით გულის გასათბობსა, — ვინ ვიყავით, რა ვიყავით ჩვენ ქართველნი წინა დროსა. იმ დროს, როცა ქართველის ბედი ჩვენ ქართველთვე გვეპყრა ხელში, როცა მამულისშვილობა სასახელოდ იყო ჩვენში,შვილნო, თქვენნი წინაპარნი ეგრე გულქვად როდი იყვნენ... ძმა ძმასა და მამა შვილსა მამულს ხოლმე შესწირვიდნენ. შვილის ყოლა გლახს თუ თავადს მარტო მისთვის გვიხაროდა, რომ მამულსა მეომარი მით ერთი ემატებოდა. ტკბილსა ძუძუს დედა შვილსა იმ იმედით აწოვებდა, რომ სიცოცხლით ან სიკვდილით ის მამულს ასახელებდა. უწინ ქართველს უხაროდა მამულისთვის მტერთან ომი, ან მოჰკლავდა, ან თავის-თავს შეაკლავდა როგორც ლომი. მამულსთვის ვის ახსოვდა განსაცდელი განსაცდელში! ტრფობა გვექონდა გულში აბჯრად და სატევრად — ხმალი ხელში. ეგრეთ,

შვილნო, აქ სცხოვრებდა უწინდელი ქართველის შვილი, მის მუდამი ნატვრა იყო ან სახელი, ან სიკვდილი. მათს მომდევარს ყოველს თქვენგანს ჰყვანდა დიდი წინაპარი... რჯულის დაცვა, მიწა-წყლისა მის მოწამედ თქვენ წინ არი...

II "ეხლა რა ვართ? საწველ ფურად თავი ჩვენი გადვიქციეთ. ის სახელი, ის დიდება, ის ოჯახი დავაქციეთ...რაც ვყოფილვართ, ის აღარ ვართ, რაც ვართ, ის ნულარ ვიქნებით... ღმერთი გვიხსნის, თუ შვილთ მაინც გზად და ხიდად გავედებით. წინა კაცი უკანასი ხიდიარო, ნათქომია, დღეის ვაგლახს ამით დასძლევს, ვინცა ხვალისა მდომია. ტყუილია სულთქმა, უში, კაცი უნდა კაცად იყვეს, სანთელსავით თვით დაიწვას და სხვას კი გზას უნათვიდეს. ამით იყო საქართველო უძლეველი და ძლიერი, ამით ედგა მტერს გულდაგულ ეს პატარა ქართველის ერი.

III "ყური მიგდეთ, გეტყვით ამბავს უტყუარსა და მართალსა: ერთი მეფე თურმე ჰყვანდათ უწინ ჩვენ მამა-პაპასა. დიმიტრი ერქვა სახელად, მხარ-ბეჭ-პრტყელი, ტანმაღალი, ჯირითში თუ შვილდ-ისარში არავინ ჰყვანდა ბადალი. კაცი იყო, მეფე-კაცი, თვალად, ტანად მშვენიერი, გარეთ რისხვით მტრისა მსრველი, შინ მოწყალე, ღვთისნიერი. ღამით თურმე ჩაიცვამდა უბრალო კაბა-ჯუბასა, წავა და ინახულებდა საწყალის ხალხის უბანსა. მოივლიდა ქვრივს და ოხერს, დავრდომილსა და ობოლსა, თავის ხელით

ურიგებდა მოწყალეობას და საზრდოსა. ვის რაც გულში დარდი ჰქონდა — წავა — იმას შესჩივლებდა, გლახის, ობლის, ჩაგრულისას სარჩლსა არ ითაკილებდა. ყველგან იმის სამეფოში თხა და მგელი ერთად სძოვდა, ერი, ბერი, ობოლ-ქვრივი სულ იმის დღეს ჰლოცულობდა.

IV "მის დროს იყო ყეინობა, მეფე ყეინს ჰმორჩილებდა, მაგრამ თავის ქვეყნის საქმეს

თვის ნებაზედ განაგებდა. ერთხელ ყეინს აეშალა თათარივე კაცი ერთი, იმძლავრა და გადიყენა ნახევარი სათათრეთი. მეფე ჩვენი ყეინს თურმე არ გადუდგა სხვასავითა... ვაჟი-კაცის წესი არის — კაცს შეჰრჩება

ძმასავითა. შეიზნენ და შეიჭიდნენ ყეინი და გადგომილი; ძმას ძმის ძვალი ატეხინეს, მამის სისხლსა ღვრიდა შვილი. დამარცხდა ბოლოს ყეინი, გამდგარმა აკი აჯობა, ის მოკლა და თვით დაიპყრო სათათრეთის ბატონობა. ის ხომ მოკლა, მის ცოლ-შვილიც ცხენსა კუდით ათრევიანა, საცა კი მის მომხრე იყო, თავები დააყრევინა.

V ”ჯერი მიდგა ჩვენს მეფეზეც... — ”რატომ მე არ მომიდგაო, იმას ცოცხალს არ გაუშვებ, თუ პირში სული მიდგაო”. გაუგზავნა მოციქული: — ”გამოცხადდი ჩემ-წინ შენო, თუ არ მოხვალ, შენს ქვეყანას ნაცარ-ტუტას ავადენო”. დაგვიღონდა მეფე ქველი, იმ ურჯულოს მიხვდა წადილს, ისიც იცის, — იმ ღვთის-რისხვას ჯართ სიმრავლე შესწევს ქადილს. რა ჰქმნას? თითონც მამაცია, მამაციც ჰყავს ჯარი, ერი, მაგრამ ერთს რომ ასი გცემდეს, კლდეც რომ იყო, გაგტებს მტერი. დიდს ჩავარდა საგონებელს, შეუდგა ბჭობას, რჩევასა... — ”წავალ — მომკლავს, — და არ წავალ — ამიოხრებს ქვეყანასა”. ბოლოს ბრძანა: — ”თავს მოვუყრი მღვდელმთავართ და დიდებულთა, ოცჯერ ზომვა, ერთხელ ჭრაო — წესია მეფეთ ქებულთა. ვნახოთ ერთი, რას მეტყვიან, — წასვლას, თუ წაუსვლელობას? ორში ერთს რას აირჩევენ, — მეფის, თუ ქვეყნის დამხობას?”

VI ”ბრძანა და მსწრაფლ შეიყარნენ დიდებულნი, მღვდელმთავარნი, ვეზირნი და ნაზირები, ბჭე-მდივნები, სპასალარნი. წადგა მეფე კრების წინა თამამად და დიდებულად; ყველამ, დიდმა და პატარამ თაყვანი სცეს ბატონს ყმურად. ასე ჰშვენის მეფე იმ დღეს ტანად, თვალად, იერიითა, მნახველთ თვალი ვერ გაიძღეს იმის ჭკრეტით, ყურებითა. უბრძანა თუ: — „დიდებულნო, საქმე მძიმე მაქვს თქვენთანა... ის დღეა დღეს, — ან მე ვიყო, ან ჩვენი ტურფა ქვეყანა. შეიტყობდით, მომივიდა ყეინისა მოციქული, აქ მოდიო, მე მიბარებს ჩემზედ გაბოროტებული. თუ არ მოხვალ, მე მოვალო, აგიოხრებ ქვეყანასა, საცა კი ფეხს დავადგამო, ავადენ ნაცარ-ტუტასა. თუ წავედი, თქვენც ხომ იცით, მე სიკვდილი არ ამცდება... თქვენ რას მირჩევთ, მართალი სთქვით, მართლის თქმეა ერთგულება”.

VII „დიდებულნი წინ წამოდგნენ ამ ამბით შეწუხებულნი, მივიდნენ და თაყვანი-სცეს, აემღვრიათ მწარედ გულნი. — ”მეფევ! ნეტა რა გვიბრძანე, რა ასმინე ყურსა ჩვენსა!.. თუ შენ მოგკვლენ, შენს სანაცვლოდ რაღა დარჩეს ერსა შენსა?! თუ შენ აღარ გვეყოლები, რად გვინდა სახლი, ქონება... ჩვენ შენისთანა დიმიტრი სხვა არვინ დაგვებადება. მოვიდეს, რომ იმუქრება ის ურჯულო სისხლის-მსმელი, მოვიდეს და წინ დახვდების შენი ერთგული ქართველი. მტრის მუქარას ერი შენი, გვითხარ, როდის გაჰქცევია, გვითხარ, როდის ქვეყნის მტრის წინ ქართლს უკან დაუწევია! ბრძანე და იმ მუქარასა ჩვენს

მოსისხლეს შევანანებთ, ან შევმუსრავთ მამა-პაპებრ, ან მეფისთვის თავსა დავდებთ. სირცხვილია ერისათვის, თავის მეფე მისცეს მტერსა... მეფევ, სირცხვილს ნუ შეაჭმევ ერსა შენსა შემნატვრელსა. ნუ, ნუ გვაჭმევ ემაგ სირცხვილს, წამყოლს შვილის-შვილამდიე... აქ მოვიდეს, მის დახვედრა ამ ჩვენს ქედზედ დააჭდიე”.

VIII ”ეხლა წადგა სპასალარი... — ”მეფევ, რაც სთქვეს, მართალია. შენ წახვიდე, შენ იქ მოგკლან, — ჩვენ წელზედ გვერტყას ხმალია?! თუნდ რომ დავჩეთ, ვინ რას გვეტყვის, რით ჩავრეცხოთ ეს სირცხვილი? არა, მეფევ!.. ძველებს უთქვამთ, — სახელიო, ან სიკვდილი. ნუ შეგვიშლი მამათ ანდერძს, სირცხვილისგან დაგვიხსენი!.. მეფეს ვფიცავ, — მამ-პაპებრ დღესაც გასჭრის ხმალი ჩვენი”. ბატონმა თავი ჩაჰკიდა გვირგინოსანი, ცხებული, დიდ ხანს იყო დაღონებით ეგრე თავჩაკიდებული... IX ”ბოლოს ბრძანა: — ”ეს ქვეყანა ღვთისაგან მაქვს მონაბარი... მე დავრჩე და იგი წახდეს, მითხარით, რა მადლი არი! ათი ერთზე რომ მოვიდეს, მუქარას მტერს შევანანებ: რა ვქნა, — ასი ერთზედ მოვა, ამას ვწუხვარ და

ვვალალებ. ჩვენი კაცი ერთი — ასსაც, ვიცი, არ შეუშინდება, მაგრამ ბოლოს სიმრავლე გვძლევს, ხალხი ურგოდ გამიწყდება. მერე უკაცურს ქვეყანას დასწვავს, დაჰბუგავს, დაანგრევს, საყდრებსა და მონასტრებსა დააქცევს, მიანგრ-მოანგრევს. ხატებს, მამათ სალოცავსა წამურტლავს და

შეგვიგინებს, ამოიღებს მკვდრებს საფლავით, ძაღლსა და ღორს ათრევინებს. ქალწულთ-ქალზედ ძალით მივა, წაჰბილწავს, ნამუსს დაუმხობს; ორსულ დედაკაცებს კიდევ მუცლებსა ხანჯლით დაუპობს. დედას თავის ძუძუთა-შვილს კბილითა დააგლეჯინებს, უსუსურს ბავშვებს ძნად ჩაშლის და ზედ კალოს ალექვინებს. X ”ამდენი სული უბრალო ტანჯვითა ამოწყდებიან, საწყალის ხალხის ცოდვითა ქვანიც კი ატირდებიან. ქვეყნის ამოდენი ცოდვა ჩემს თავზედ დატრიალდება, წაწყმდება აქაც და იქაც

დიმიტრი მეფის ხსენება! ეს სულ რისთვის? მარტო მისთვის, რომ მე შიშა გავექეცი, ჩემი თავი გადვირჩინე და ერი კი წყალს მივეცი. მე მეფე ვარ და მეფობის რიგიც ვიცი რაში არი... ფუ, იმ მწყემსსა, თავს უშველოს, მგელს დაუგდოს თავის ცხვარი... სირცხვილს ამბობთ! — რა

სირცხვილი? მე ვეძლევი ნებით მტერსა, ჩემს სიცოცხლეს, ჩემსა სისხლსა თითონ ვწირავ მე ჩემს ერსა. თუ სიკვდილი სახელად გაქვთ მაგდენს ჩემთვის — ერთისათვის, მაშ რად მიშლით თავდადებას მე ერთს — მთელის ერისათვის!..

არა! წავალ, არ დავდგები, დე ასრულდეს ნება ღვთისა, ხორცი მოკვდეს, სული ცხოვდეს მეფის თქვენის დიმიტრისა. XI ”შენ რას ბრძანებ, მღვდელმთავარო? სიტყვა შენი გვიღირს ძვირად: მართებს თუ არ ერისათვის მეფეს თავი გასაწირად?” ატირდა და მოახსენა: ”ჰე, მეფეო, მე თქმა მიჭირს, მართალს ვიტყვი, თუმცა შენთვის სული მიწუხს, გული მიტირს. მეფევ, უნდა თავი დასდო ერისა და ქვეყნისათვის, ღმერთს შესცოდავს, ვინც გამკიცხავს მე ამ მწარე რჩევისათვის. მეფევ, რაკი ბედმან დაგდო შენ ეგ მძიმე საზღაური, სხვას უკეთესს ვერას გირჩევს სიყვარული ბატონ-ყმური... ვსტირ და გირჩევ თავგანწირვას, რაკი რომ ეს დღე გვეწია, — მოყვასთათვის თავდადება ქრისტე-ღმერთის ანდერძია. ვსტირ და გირჩევ ღვთის სახელით ხორცი დასთმო სულისათვის, უკვდავება არ დაჰკარგო წუთის-სოფლის გულისათვის!..”

XII ”მეფეს ძლიერ მოეწონა მღვდელმთავრისა სიტყვა ბრძნული, წარდგა ისევ კრებულის წინ უფრო გათამამებული:— ”დიდებულნო, ხომ

ისმინეთ, რაც სთქვა წმინდა მღვდელმთავარმა!.. მოყვასთათვის თავდადება გვიბრძანაო მაცხოვარმა. ნუ გადმიყვანთ ღვთისა სიტყვას, ერს მეფე ვერ ვუღალატებ!.. წავალ და, თუ ღმერთს სწადიან, ერისათვის თავსა დავსდებ. მე წავალ და ეს ქვეყანა თქვენ უნდა გეზარებოდეს, ღარიბს ისე მოუაროთ, რომ მდიდარს არ შენატროდეს. გლახს თუ თავადს, დიდს თუ მცირეს მაღლი თანასწორ მოჰფინოთ, ობოლი, ქვრივი, უძლური ძლიერს არ დამიჩაგვრინოთ. თუ დავბრუნდი, თქვენს სამსახურს გადაგიხდით ორად ერთსა, თუ არა და — სული ჩემი შეავედრეთ მაღალ ღმერთსა”. ატირდა და აატირა ყველა კაცი იქა მდგომი: გულის სილბო სიტურფეა, თუ კაცია სხვაფრივ ლომი. მართალს ვაჟკაცს ის ამშვენებს, როცა გულითაც ლბილია; რკინის კაცის თვალში ცრემლი დიდსულოვნობის შვილია. XIII ”ბრძანა და მსწრაფლ დაიშალა დიდებულთა იგი კრება... უხმო მხლებელთ და უბრძანა წასასვლელად მომზადება. სთქვა და ურდოს კიდევ წავამეფე იგი

უშიშარი, თქმულა: გმირის კაცისათვის თქმა და ქმნაო ერთი არი. გაათავეს სამზადისი და მოვიდა დღევ წასვლისა; ვით ჯინჭველა ჰფუსფუსებდნენ შინა-ყმანი სასახლისა. ხმა გავარდა ქალაქშიაც: მეფე ჩვენთვის სდებს თავსაო, უშლიდნენ, არ დაიშალა, — ვერ ვუღალატებ ხალხსაო. შეიძრა მთელი ქალაქი, ხალხი ეცა ერთმანეთსა, მოზღვადა და იგრიალა და მიაწყდა სასახლესა. მივიდნენ, ნახეს მზად არი რაზმი მეფის ამალისა,

სულ სავსეა ცხენოსნებით მოედანი სასახლისა. წინათ ბარგით გაეგზავნათ ჯორი, ცხენი დატვირთული, აქ ვინც იყო, სალთად იყო, ტურფად კაზმულ-დარახტული. XIV ”თავადნი და აზნაურნი სულ ოქროს და ვერცხლში ისხდნენ, ვერ იტყოდნი, ვინ ვის სჯობდა, — ყველა ასე კარგნი იყვნენ. წყობით იდგნენ და ისმოდა აბჯრისა და რახტის ჟღერა. საამოა გაწყობილის ვაჟკაცების რაზმის მზერა! კაცი თვალს ვერ აშორებდა მხედარსა და იმის ცხენსა, თვით წუნი წუნს ვერ დასდებდა მათს სიკეთეს, სიტურფესა. მარქაფად ცხენს ბევრს სხვასაცა რაზმ-გარეთა ატარებდნენ, მათი მხედნი დიდებულნი მეფეს სასახლეში ახლდნენ. იმ

ცხენების მორთულობა

კაცს უშურველს შურს მოჰგვრიდა, მძიმე რახტით დატვირთულნი თითო — თითო სოფლად ჰღირდა. მაგრამ მათში ერთი იყო თეთრი ცხენი არაბული, უკეთესს ვერ ინატრებდა კაცის უძღომელი გული. მეფისა იყო ის ცხენი, თამამი — თითქო ვეფხია, იმის უზანგში მეფის მეტს ვერვის შეედგა ფეხია. ამაყი იყო ლომსავით და ნაზი როგორც შველია, სხვა მას ვერ იმორჩილებდა — თუ არ ბატონის ხელია. ცეცხლს აფრქვევდა თვალთაგანა, ჰქუხდა, სჭექდა, მრისხანებდა, თითქო ლოდინს ჰტაკილობსო, ჰშფოთავდა და ტოტსა სცემდა.

XV ”გამობრძანდა ბოლოს მეფეც, თან გამოჰყვინდნენ დიდებულნი, ხმალ-კაპარჭით გაწყობილნი, სამგზავროდ გამზადებულნი. მეფეს ახლდა მხარმარჯვნივა გულმწუხარე მღვდელმთავარი

და მხარმარცხნივ შუბლშეკრული ჯავრით სავსე სპასალარი. მღვდელმთავარი სწუხს და ჰვაებს მეფის თავგადადებასა, სპასალარი კი ჰტაკილობს უომრად დამარცხებასა. ხალხიც დაჰხვდა თავის მეფეს ვიშითა და წუხილითა, მეფეს გული ამოუჯდა მათთვის გულის-ტკივილითა. ”უბრძანა თუ: — ”რასა სწუხხართ? იქმნას, რაც კი

საქმნელია!.. ერისათვის თავდადება მეფისათვის სახელია. რაც მომივა, მომივიდეს, მე იმისთვის არ ვინაღვლო... თქვენ ჭირს დაგხსნით... დეე ვიქმნე

მე ქვეყნის ჭირის სანაცვლო“. ხმა ჩაუწყდა, ველარ-რა სთქვა, მოეგუბა თვალში ცრემლი... თქმულა: ქვასაცა მაგარსა გასტეხს ტყვიის რბილი გრდემლი. მოუმატა ხალხმაც სულთქმა, ხმა გაისმა ქვითინისა, გულსა ჰკლავდა გლოვა, ვიში ობლისა და ქვრივ-ოხრისა.

XVI ”უცებ მეფემ თვალი მოჰკრა, ხალხი გაირღვა შუაზედ, ორს მარჯვე ბიჭს ბერი-კაცი მოჰყავთ მის წინ მოედანზედ. მოჰყავთ ცაცხცახით, ხანხალით ჩაჩანაკი და ბებერი, მკერდზედ სცემდა თოვლივითა მოხუცებულს თეთრი წვერი. მოვიდნენ და გააჩერეს ის მოხუცი მეფის წინა, ბიჭები კვლავ მხრებში უსხდნენ, თუმც ყავარჯენს დაებჯინა. ის ამ

ქვეყნის აღარ იყო, ფეხი ედგა სამარეში, მაგრამ მაინც კი უცემდა ადრინდელი გული მკერდში.

XVII ”მოახსენა: — ”ჰე მეფეო, ნუ შემრისხავ ერთგულ ყმასა! მე ხომ მხედავ, გარდასრულვარ, სამარიდამ გაძლევ ხმასა. მეფევ, კისრად აგილია ტვირთი ჩვენის შავის ბედის, ბედისწერას

მისცემიხარ უბედურის ჩვენის ქვეყნის. ვიცით, რომ არ შეშინდება გული მეფის დიმიტრისა, როცა ნდომობს თავგანწირვას დიდი საქმე ქვეყნის ხსნისა. მაგრამ ჩვენ რა გვეშველება, ჩვენ, მეფეო, შენთ დამკარგველთ? მამობასა ვილა უზამს შენგან დაობლებულ ქართველთ? ერს ოფლის მღვრელს და ტვირთმძიმეს ჭირსა ლხინად ვილა გვიქცევს? წუთისოფლის მძიმე უღელს შენებრ, მეფევ, ვინ გაგვიწევს? ამას ვსტირით, რომ მიდიხარ და აობლებ შენსა ერსა, ჩვენს ბედსა და მშვიდობასა ვედარ მოუმართავ ხელსა. ჩემებრ უძლურს, გაჭირებულს მწედ ვედარ მიეშველები, ღარიბს, ობოლს, ქვრივს და ოხერს პატრონად არ ეყოლები!

XVIII ”ნუ სწუხხართო!.. განა, მეფევ, ჩვენ ხელთ არის ეხლა გული? რკინაც იყოს — მაინც დასდნეს ამებრ ცეცხლში ჩაგდებული. გულს რად გვიკლავ? რად მიდიხარ? ნუთუ, მეფევ, ხსნა არ არი!.. ქუდზედ კაცი დაუძახე, მოაგროვე სპა და ჯარი. ცოტა ვართ, მაგრამ კარგნი ვართ, ვინც კია, ყველა დევია... ბევრჯერ უნახავს ქართველის მტერს, რომ ცოტაც ბევრის მძლევია. აჰა, მეფევ, ორი ბიჭი, მხრებში რომ ამომჯდომია, ორივ ჩემი

შვილი არი, ერთი მეორის მჯობია; მიირთვი და ინაცვალე, ჩემს ქვეყანას მტლად დაუდე! ომში, მეფევ, გაჩვენებენ, რა ლომებს ჰზრდის ქართველის ბუდე. შეჰკრიბე დიდი, პატარა, გაუძელ წინამძღოლადა, მტერს წინ დახვდი... ვინც უკუ-დგეს, დედა შეერთოს ცოლადა! ჩვენს საქართველოს, ჰე, მეფევ, ბევრი რამ გადაჰხედია,

მაგრამ უომრად მტრისა წინ არ წაუხრია ქედია. ნურც დღეს ვიზამთ ამ საქმესა, უომრად ნუ დავმარცხდებით, თუ ვერა ვძლევთ, დავიხოცნეთ სახელითა და დიდებით!..” XIX ”უბრძანა თუ: — ბერო-კაცო, მესმის შენი

ერთგულეობა... შაბაშ ქართველს!.. გული თურმე სამარემდე გულად
ჰრჩება. მაგრამ გეტყვი: ჯარს არ შევკრებ, არ ვინდომებ სისხლის ღვრასა,
მარტო ჩემის გულისათვის არ შევაკლავ მტერს ათასსა. ჩვენის ქვეყნის
შავი ბედი როგორც ტაროსი იცვლება,

დრო მოვა და თქვენი თავი უფრო მეტად დასჭირდება. მე ერთი ვარ,
თქვენ მრავალი, გვიჯობს ერთით ბევრის რჩენა; თუ თქვენ მე არ
გემეტებით, მე რად გაგიმეტოთ თქვენა?.. განა თითონ ქრისტე-ღმერთსა
გადარჩენა არ ძალ ედვა, არ ინება და ქვეყნისთვის ღმერთი იყო და ჯვარს
ეცვა.

XX ”მაშ რად არის მეფე მეფედ, თუ არ ქვეყნის ჭირთა მძლეა? თუნდაც
მოჰკვდეს ქვეყნისათვის, ეს სიკვდილი სიცოცხლეა. არ არის მკვდარი,
ვინც მოჰკვდეს და ხალხს შესწიროს დღენია, მკვდრად იგი თქმულა,
ვისაც აქ სახელი არ დარჩენია. არ დავიშლი, ვსთქვი და კიდევ თავი უნდა
გავიწირო, ისე მოვკვდე, რომ ჩემ გამო დედა შვილზედ არ ვატირო.
წავალ-მეთქი!.. თუ ღმერთს უნდა, მოხდეს იგი, რაც მიმელის... მაგრამ
ჯავრი თან მიმყვება საყვარელის ჩემის ქვეყნის. ეჰ, რაც ჰსურდა, არ
დასცალდა ჩემს წყურვილსა სულისასა!.. აწ იქმნას ის, რაც სწადიან
განგებასა უფლისასა. თქვენ ხომ მაინც აგცილდებათ ხოცვა, ჟლეტა, სრვა
და რბევა...მე კი...მეყოს, თუ გამყვება თქვენი ლოცვა და კურთხევა”. XXI
”თითქო ზეცით ზარი იყო, თითქო ღმერთი მოევლინა, — ხალხი პირქვე
მყის დაემხო საკვირველის მეფის წინა... თურმე დიდებას მაღლისას კაცი
მსწრაფლ დაუმონია, ვით დიდს ბოროტს, ისეც დიდს მაღლს თავისი
ზარი ჰქონია. XXII ”მეფეს ერი შეეცოდა, სთქვა: — მეც ვწუხვარ, რომ

გმორდებით. ღმერთს ვსთხოვ, იყვნეთ ჩემს შემდეგა მშვიდობით და
გამარჯვებით. ნურას გიკვიროთ, რომ ქვეყნისთვის მეფე თქვენი თავს არ
ჰზოგავს! ამასა იქმს ყველა, ვინც კი ჭკუით სჭრის და გულით ჰზომავს. მე
მივდივარ!.. მეფე თქვენი დიდს და მცირეს გეთხოვებით, რაც დაგაკლეთ,
ნუ შემრისხავთ, რაც შეგცოდეთ, შემინდევით”. ბრძანა და ცხენიც
მოართვეს, ზედ მოახტა ვეფხვსავითა; ცხენზედ იგი დალოცვილი
გამობრწყინდა მზესავითა. მტერსაც კი რომ დაენახა თვალი

გაუმტერდებოდა; მისებრი ცხენზედ მოხდენა ბევრს ვაჟკაცს ენატრებოდა. გამოეთხოვა ყველაკას, ვინც კი შინ, სახლში ჰრჩებოდა, სხვა კი ამხედრდა დიდკაცი ყველა, ვინც უნდა ჰხლებოდა. ამხედრდა თვით მღვდელმთავარიც, შინ დარჩენა არ ინება, შეევედრა თან წაყვანას და მეფემაც დართო ნება. წაბრძანდა და თან იახლა ის ამაღა და მხედრობა, უკან მისტირს ერი, ბერი, გლეხოზა თუ დიდკაცობა. XXIII ”მინამ მეფე მიმავალი ურდომდინა მივიდოდა, იმისი მისვლის იმედი ყეინსა გადასწყვეტოდა... ებრძანა თავის სარდლისთვის: — ”შეჰკრიბე ჯარი, ლაშქარი, წადი, დიმიტრი მომგვარე ან ცოცხალი , ანუ მკვდარი; თუ არა, იმის ქვეყანას შეესიე და მოსრეო, სულ ძირს დაეც, რაც წინ შეგხვდეს, ქალაქი თუ სიმაგრეო”. წინ შეხვდა მეფეს ეს ჯარი, მრავალი და უთვალავი, მაშინვე მიხვდა: აქაო ამბავია რაღაც ავი. უხმო მხლებელთ და უბრძანა: — ”ფიცსა გთხოვთ და უნდა მომცეთ: თუ უკადრისი მაკადრონ, თქვენ არავინ ხმა არ გასცეთ. თავს დაიხოცთ, ვერას უზამთ, ჯარია მოზღვავებული! თქვენს სიკვდილსაც არ იკმარებს, თქვენგნით გაბოროტებული, — წავა და ხალხს ამოგვიჟლეტს, აგვიოხრებს ქვეყანასა... უთუ მთელს ხალხს ანაცვალებთ ვაჟკაცთა თაკილობასა?! ღმერთს აცადეთ... დეე იქმნას, რაც ჩემს თავზე განგებულა! საცა არ სჯობს, გაცლა სჯობსო, ბრძენთაგანა ასე თქმულა. კვლავ ფიცსა გთხოვთ: სისხლს ნუ დაღვრით, ნულარ დამიმძიმებთ სულსა!.. განკითხვის დღეს მეფეს ჰკითხვენ ყმის სისხლს, უქმად დანთხეულსა”.

XXIV ”რას იქმოდნენ? მისცეს ფიცი გამწყრალთა, გაბრაზებულთა, სირცხვილის ჭამა ირჩიეს ქვეყნისთვის დავალებულთა. ბევრმა იკრა გულში ხელი, სთქვა გულმწარედ: ”ვაი დედას! დრო

მოგვივა და ამ თათრებს არ შევარჩენ ჩვენს შერცხვენას!” ბატონმა ბრძანა: — „ვინა ხართ? წადით, ჰკითხეთ — რა სწადიან? თუ მე უნდივართ, აქა ვარ, ჰქმნან ის, რასაც მიქადიან...” მალე დაბრუნდა უკანვე მეფის კაცი მოციქული, მოახსენა: — „სარდალს ვუთხარ, მეფევ, შენი ბრძანებული; მითხრა: — „მეფე შენი გვინდა, თუ მოგვეცა თავის ნებით, არას ვერჩით თქვენს ქვეყანას, აქედამვე დავბრუნდებით...” იამა, ბრძანა: — „მადლი

ღმერთს, რომ ქვეყანა გადმირჩება და ცოდვილი ჩემი სისხლი ამაოდ არ დაიღვრება”. თვით წაბრძანდა სარდლისაკენ, მის წინ შეაყენა ცხენი, უბრძანა თუ: — „მე ვარ მეფე, რაც გენებოს, იგი ჰქმენი”. მისცვიდნენ უკადრისადა, ვით ძეს ღვთისას ურიანი, შეჰკრეს, შეჰბაწრეს ტყვესავით მეფე ხელმწიფე სვიანი.

XXV „მიჰგვარეს ყეინს ურჯულოს, სისხლმსმელს ადამიანისას...საღერღელი აეშალა, ვით კრავის წინ მხეცსა ტყისას. გაწყრა: — „როგორ გაბედო, არ გადუდეგ ჩემს მოსისხლეს? სთქვი პასუხი და იცოდე, შენი განკითხვის დღეა დღეს. იცოდე, რომ წინვე მითქვამს: თავი უნდა მოგეკვეთოს! ამის შეცვლა თითონ ღმერთმაც ჩემმაც მე ვერ

შემომბედოს. მინამ მოგვლავ, მსურს აქ ჩემ-წინ შეინანო ბრალი შენი, აქ ჩემ ფეხთ-წინ აღიარო შენვე შენი სიმუხთლენი...” მეფემ უთხრა: — „შენისთანა ჩემი რა გამკითხველია! ნუ მოგაქვს თავი იმით, რომ ძალა აღმართის მხვნელია. შენ-წინ მოთქმა რას მიქვიან? რას მიქვიან შენანება? ჩემი გამკითხველი არი ნამუსი და ჩემი ნება. ჰქმენ რაც გინდა!.. მე არ გკითხავ, — რად გწადს მომკვეთო თავიო... სვავს ვინ ჰკითხავს, სისხლს რადა ჰსვამ, სვავო, რადა ხარ სვავიო?..” გაწყრა ყეინი ამაყი, ეს როგორ გამიბედაო! უბრძანა: — „ჰგვემეთ და სცემეთ, ბნელეთს ჩააგდეთ ეგაო”. წაიყვანეს მეფე ჩვენი და საბნელეთში ჩააგდეს; შემოარტყეს გარს მცველები, კარს კლიტეები დაადეს.

XXVI ”სასჯელი დაუგვიანა იმ ღვთის-მგმობელმა თათარმა, მინამ მოაკვლევინებდა, სცემა, ჰგვემა და აწამა; აწამა, ვით სვავმა ტრედი, მეფე იგი საკვირველი და ვერ გაძღა მის წვალებით ის უღვთო და სისხლის-მსმელი. ერთხელ მეფე, ნაწამები ძლიერად და უღმობელად, ბნელში ეგდო ძალმიხდილი, უპატრონოდ, უზრუნველად. როცა ღონეზედ მოვიდა, ადგა, მუხლი მოიყარა, პირქვე დაემხო ლოცვითა და ცრემლები გადმოჰყარა. მოსთქვამდა თუ: — „ღმერთო, ღმერთო! გთხოვ, მიწყალო, შემიბრალო, რაც გადამხდა, განკითხვის დღეს მაძლად მე არ ჩამითვალო. მე არა გთხოვ, — მანდ წამება აქ წამებით შემიმცირო, მე

გთხოვ, — სისხლი აქ დაღვრილი ჩემი სხვისთვის შეიწირო. ღმერთო, ღმერთო!.. თვალ-წინ მიდგა დიდ ტანჯული მე ძე შენი... ვით ძით ყველა, ისეც ჩემით ერი ჩემი დაიხსენი”. XXVII ”უეცრად კარი გაიღო, რკინით, კლიტით დაჭედული; ორი ვიღაც შემოვიდა ფეხაკრებით, როგორც ჩრდილი. მოვიდნენ და თაყვანი სცეს მეფესა გაოცებულსა... მერე იცნა, მისნი იყვნენ, და ჩაიკრა ორივე გულსა. მოახსენეს: — „შევისყიდეთ და გავტეხეთ ქრთამით კარი... ყველა მზაა!.. თავს უშველე, აწ შენი ხსნა შენს ხელთ არი. ნულარ იცდი... თუ არ ეხლავ, მერე გვიანლა იქნება: ხვალ თავს გჭრიან, — ასეაო ყეინისა თურმე ნება”. უბრძანა თუ: — „ადრეც მითქვამს, არ გადვირჩენ სხვისით თავსა, ჩემ-მაგიერ არ დავლუპავ ჩემს ქვეყანას და ჩემს ხალხსა. ჩემს გაქცევას ხომ ზედ მოჰყვა ხალხის სრვა და ქვეყნის რბევა! არა, არ ვიქ!.. ტყუილია

თათბირი და ყველა რჩევა!” ბევრს ევედრნენ და არ გაჰყვა მეფე თავის ერთგულ ყმათა... ნეტა რა გულმა გაუძლო მათ ხვეწნას და მუდარათა!

XXVIII ”გათენდა დღე ზართ-ამხდელი, ვაი იმა დღის დამსწრესა! ტყვე მეფე გამოიყვანეს მოედანსა თავთ-საკვეთსა. ხალხი, თამამად მოსული, ვით ჯინჯველა ირეოდა, თვით ვეზირიც ყეინისა იქ იყო და რიგს აწყობდა. ვეზირს გვერდთ ედგა ჯალათი ერთი რაღაც საზარელი, იღლიამდინ დაემკლავა მარღვიანი ტლანქი ხელი. ამ ორ შუა ჩააყენეს ფერმიხდილი წვალეებითა... დადგა მეფე... ღმერთს შეხედა ნაღვლით სავსე თვალეებითა. მერე თვალი იმავ ნაღვლით მოედანს შემოატარა... ის ყოფა და ის ჯალათი სანახავად შეეზარა... შეჰკრთა როგორც ხორციელი, უმისოდაც ქანც-წყვეტილი, დასუსტდა და წაბარბაცდა, როგორც ერთი დაბნედილი. მაგრამ ისეც თავს უშველა, არ დაუთმო ხორცსა სული... ამ დროს ტირილიც მოესმა, ქვითინი გამწარებული... გაოცდა და მიიხედა, ჰნახა თვისნი დიდებულნი!.. სულ მთლად იქ მოგროვილიყვნენ, ვინც კი იყვნენ თან ხლებულნი. მღვდელმთავარიც მათთან იყო, თავთ იცემდნენ, პირს იხოკდნენ, მათი ცოდვით

და ვაებით ქვებიც კი ატირდებოდნენ. თავისიანთ დანახვაზედ მოაგონდა ყველაფერი, სახლი, კარი, თვისი, ტომი, ქვეყანა და თავის ერი... ეჰა,

გატყდა რკინის გული, მეფე მაგითი იძლია! ამას კი ველარ გაუძლო, აქ კი ხორცმა სულსა სძლია!.. მობრუნდა და ორსავ თვალზედ კვნესით ხელი მიიფარა... ვეზირს უთხრა: — „დამიხსენი!.. რაც გადამხდა, ისიც კმარა!..“ სთქვა და თქმული თვით შეჰზარდა... სახელი არ წაიხდინა... — „ჰა ჯალათო!“ — დაიძახა და კისერი გაიწვდინა. მანც აიღო ხელთ ნაჯახი, ერთს წამს კისერს დაუსწორა, დასცა და ერთის დაკვრითა თავი ტანსა მოაშორა”.

[1878 წ.]

ალაზანს

სიჭაბუკისა ყვავილი დამიჭკნო ჟამთა დენამა, ნდომა მომაკლო, დამიგდო სასაპყროდ გული რბენამა. საბა ორბელიანი. მდინარევ, ჩემის მშობლიურ მთის ცრემლით შემდგარო! აწ შენს კიდეზედ ვდგევარ, დაგცქერ მე, მეგობარო! დაგცქერ ჭმუნვითა და შენს წყალში ვეძებ ჩემს

წარსულს, დროთა ბრუნვისგან შენ ზვირთთ შორის დამარხულს, დანთქმულს რაც-კი არს ჩემ-წინ, მომაგონებს მას, რაც დავკარგე და რის წუხილიც უნუგეშოდ გულში ღრმად ჩავრგე!.. აგერ ის მუხა, რომლის ჩრდილ-ქვეშ ვისხედით ერთად მე და ის, ვინცა აღმიჩნდა მე ცხოვრების ღმერთად. მუნით დაგცქერდით: შენ გრგვინავდი ალელვებული, ვით შენ ჰღელავდი — ისეც ჩვენში ჰღელავდა გული; ორნივ გავსცქერდით დაუდგრომელ ზვირთთა დენასა, მაგრამ მასში ჩვენ არ ვეძებდით შედარებასა. რად გვინდოდა ჩვენ მომავალი, როს აწმყო ტკბილი ისე შევნიოდა, ვით უმანკო დილის ღიმილი? მაგრამ წარივლტო წუთის შვება ჩვენის გულისა, გაჰქრა სიბრმავე აღტაცებულ სიყვარულისა!.. წამერთო ყველა და წარვიდა ბედიც მღიმარი, წარვიდა, ვითა მაშინდელი ზვირთი მდინარი... შენც გამოცვლილხარ, ალაზანო, მუხაც გამხმარა... მეც უდროო-დროდ გამერია თემებში ჭაღარა... სად არს ის ღმერთა, იგი გრძნობა, ის სიყვარული? ყველა წარსულა, რად არ მიდის ხსოვნა ბედკრული!

1859 წ.

ციური ხმები

ციური ხმები — ეგ საკვირვლები, როს მომესმიან, მსწრაფლ მომითხრობენ, საიღამ სრბიან და სად სცხოვრობენ, და ნელს სიხარულს მიგალობებენ. ციურნო ხმებო, ოჰ, საკვირვლებო! მეც ქვეყნის ხმითა, ხმით ცოდვილითა, მათ ვაძლევ ბანსა, —

და მშვიდობასა, აღტაცებასა ჰგრძნობს ჩემი გული და შევჭკვრეტ ცასა განცვიფრებული. ციურნო ხმებო, ოჰ, საკვირვლებო!

27 მარტი, 1859 წ.

პეტერბურგი.

გ.აბ ხ...

ღმერთო!.. აკურთხე ამ ყმისა ძალნი, ხალხთ სამსახურად მიეცი ღონე, აღუხსენ ხედვად მშიშარნი თვალნი, ტანჯვის ნუგეში მას შთააგონე. ღმერთო!... მოჰმადლე მადლი ზეცისა, შთაბერე ყრმასა ძლიერი სული, რათა შეიქმნეს თავის ერისა მოძმე ერთგული და მოყვარული. ღმერთო!.. თან სდევდე უსუსურს ბავშვსა, რომ დღენი ისე არ დაელიოს, მინამ ტანჯვისა ცრემლი თვის ხალხსა ცოტათი მაინც მან არ მოსწმინდოს.

1863 წ.

ხმა გულისა

ჩუმ მადნარშია წამოწოლილი ვიყავ, ზედ მედგა ხის უხვი ჩრდილი, და საიდღამაც ნაზი ბულბული სტვენდა სიყვარულს გაგიჟებული. დიდხანს და დიდხანს ვუგდებდი მე ყურს იმ ხმას საკვირველს, იმ ხმასა გრძნეულს; ვგრძნობდი ჩემ სულის მშვიდ აღმაფრენას და გულის ჩემის

სულ სხვა-რიგ ცემას. დიდხანს ვატარე, დავღალე თვალი, ვერსად ვერ ვპოვე ის მომღერალი; თურმე, ჩემს გულში ნაზი ბუღბუღი სტვენდა სიყვარულს გაგიჟებული.

11 იანვარი, 1859 წ.პეტერბურგი.

პოეტი

მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო ვით ფრინველმა გარეგანმა; არა მარტო ტკბილ ხმებისთვის გამომგზავნა ქვეყნად ცა. მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის, მიწიერი ზეციერსა; ღმერთთან მისთვის ვლაპარაკობ, რომ წარვუძღვე წინა ერსა. დიდის ღმერთის საკურთხევლის მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში, რომ ერისა მოძმედ ვიყო ჭმუნვასა და სიხარულში; ერის წყლული მაჩნდეს წყლულად,მეწოდეს მის ტანჯვით სული, მის ბედით და უბედობით დამედაგოს მტკიცე გული... მაშინ ციღამ ნაპერწკალი თუ აღმიფეთქს გულში ცეცხლსა, მაშინ ვიმღერ, მხოლოდ მაშინ მოვსწმენდ ერსაც ტანჯვის ცრემლსა!

23 ივლისი, 1860 წ.

პავლოვსკი.

ღამე

როცა ყაყანი ქვეყანისა სრულად მისწყდება და

აღარ ისმის ბოროტების ხმა მოსაწყენი, როს მძინარ სოფელს კამარა ცის ზედ გარდემლება, — სამხრეთის ღამევ! მაშინ მიყვარს ყურება შენი.

[1857 - 1861 წ.]

რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან

პოემა

მიეც გლახაკთა საჭურჭლე, ათავისუფლე მონები, მიღწვიან, მომიგონებენ, დამლოცვენ, მოვეგონები. შოთა რუსთაველი.

სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი მწუხრის ზეწარი გადაეფარა, — და მთვარის შუქზედ მთებისა ჩრდილი ალაზნის ველზედ წამოიხარა. ღამის გუშაგი, მუდამ მჭმუნავი, მთვარე მეფურად მძლავრად ვიდოდა, მთებისა ყინვით ნაკვეთი თავი იმის სხივებთან მუსაიფობდა. შორნი მნათობნი მოკამკამენი იმ მწუხარს ღამეს მხიარულობდნენ, მდუმარს ქვეყანას, ვით საყვარელნი, სხივებს ესროდნენ, ზედ დაჰხაროდნენ. და იმ მნათობთა სხივის ალერსით ველს მშვენიერსა ჩასძინებოდა, მხოლოდ ნიავი მთისა — მოლხენით ტყეში ფოთლებთან ლაზღანდარობდა. და ალაზანი შეუპოვარი ჰჩიოდა, თითქო კაცს ემდუროდა, მის ბუტბუტს მარტო მთაი მდუმარი დაფიქრებული ყურს მიუპყრობდა. ყველას ეძინა, დღით ჰფეთქავს რაცა, თითქო დაღლილა მიწაც და ცაცა!.. მხოლოდ კი ერთგან ურემი მძიმე მიჭრიალებდა, გზას აღვიძებდა, და ნაღვლიანად მასზედ მეურმე მწუხარს სიმღერას დაჰლულუნებდა. ლულუნი იგი ჩამრჩენია გულს, მწუხარე არის, ვით გლოვის ზარი, მაგრამ თუ ნაღველს მოჰბერს დაჩაგრულს, უკუ-ჰყრის კიდეც ვით ღრუბელს ქარი. მიდის ურემი და უეცრად ვიღაცამ ტყიღამ ასკუპა ცხენი, მოვარდა იგი ურემს მედგრად, მჭმუნვარე სახის ამყად მჩენი. — ვერ მიმასწავლებ კუდი - გორის გზას? — ჰკითხა თამამად მან მეურმესა. — რატომ ვერ, ძამო! აგერ აიმ მთას მარჯვნივ აუხვევ და გახვალ ხევსა, ერთი საურმე გზა დაგიხვდება; იმ გზას დაადეგ, წადი, — და როცა ცხვირწამოწვდილი მთა შეგეყრება, ის მთა იქნება კუდი-გორაცა. იქ რა გინდა შენ? — ჰკითხა მან ბოლოს, როს გაათავა გზისა სწავლება: — იქ საფრთხე რამე არ დაგემართოს, ბლაქიაშვილი იქ იმყოფება. მე, როგორც ვხედავ, შენც კი გაქვს მკლავი, ბევრს შენს ტოლს ბიჭს არ დაუვარდები, მაგრამ მაინც თუ გებრალვის თავი — ბლაქიაშვილს ნუ დაენახვები, ნურც დაანახვებ შენს ქურანს ცხენსა, თორემ ის ბიჭი განანებს ბევრსა! მალთა, როგორც ხირიმის ტყვია, და ტყვიასავით დაუნდობელი; თუ სისხლი ჰმართებს, ისა სჯობია,

შეარჩინო და აიღო ხელი. — შენ ფიქრი ნუ გაქვს!.. მეც იმას ვეძებ, მეც მისებრ, ძმაო, მიღრინავს გული; როგორც ის ცხოვრობს, ისე ვიცხოვრებ, ამ დღითგან თავზედ ხელაღებული! — და, რა სთქვა ესა, მოხდენით ცხენი მოსხლიტა უცებ ლაზათიანმა; გაფრინდა ცხენიც ვით შავარდენი, და მის ფეხის ხმას ხმა მოსცა მთამა. თითქო შენატრდა იმას მეურმე, ”ახ, ნეტავი შენ!” — წაიდუდუნა და, გაიქნივა რა თავი მერმე შურით, ხარს შოლტი გაუტყლაშუნა, და მერმე ისევ უფრო მწუხარედ თვისი სიმღერა დაილულუნა. კუდი-გორასთან ერთი ტყე არი, —

უწინ ყაჩაღის იყო საფარი, — საშიში, ბნელი, გულდახურული, შეუვალი და წამოზურული. იქა ცხოვრობდა ბლაჭიაშვილი კაკო, ყაჩაღად გამოვარდნილი. მთვარე ჩასული იყო დიდ ხნისა, როცა იმ ტყეში, ერთ ხის ძირასა, ფრთხილად ეძინა ბლაჭიაშვილსა, ბედისგან მწარედ განაწირალსა. მის შორი-ახლო ლამაზი ცხენი კაზმ-მოუხდელი სძოვდა ბალახსა, და მას ფოთოლნიც მოშრიალენი ხშირად უფრთხოვდნენ მოსვენებასა. უეცრად შეჰკრთა, აცქვიტა ყურნი, თავი აიღო და გაიხედა; მერე ტრიალით იწყო ფრუტუნის და ერთს ალაგსა ზედ დააცქერდა;

დიდ ხანს უცქერდა და, რა მოესმა თავისის მოძმის ცხენის ფეხის ხმა, ვერ მოითმინა, დაიხვიხვინა და პატრონს ძილი დააფრთხოვინა. წამოხტა კაკო ლომივით ზეზე, თოფი მოზიდა და შეაყენა და, რა იხილა მხედარი ველზე, შეჰკვივლა: ”მითხარ, ვინა ხარ შენა? რისთვის მოსულხარ, — მოყვრად, თუ მტრადა?” მხედარი — მოყვრად, გულფიცხო, იყავ მშვიდადა.

კაკო — თუ მოყვარე ხარ, მაშ გამარჯობა! კეთილი

იყოს ჩვენი გაცნობა. მხედარი — ამინ!.. შენ არ ხარ ბლაჭიაშვილი? კაკო — დიალ! გახლავარ!.. რა გნებავს შენა? მხედარი — შენთან სიცოცხლე, შენთან სიკვდილი, შენთან ყოფნა და შენთან დარჩენა. კაკო — მომწონს ეგ სიტყვა... შენც მომეწონე და ამისთვისაც გენდობი შენა.

მხედარი გულს გული იცნობს და ღონეს — ღონე, მენდე, გაგიყო ჭირი და ლხენა. კაკო — ხომ-გელდი, ძმაო!.. მე ვარ მდიდარი, ამ ტყეში მარტო მე

მაქვს მეფობა; გაშლითა არის ჩემი სახლ-კარი, და ვერას მაკლებს აქამდინ მტრობა. ყოველ ხის ძირას ჩემი სახლია, სად მილამდება, იქ მითენდება; თუმცა ბევრი რამ მე აქ მაკლია, მაგრამ აქ ჭირიც მიადვილდება... უსახლკარობა, შიში, შიმშილი, მარტოკა გდება მხეცივით ტყეში, კურდღელსავითა ფხიზელი ძილი და იარაღი დღე-და-ღამ ხელში, — მართალია, ძმავ, კაცს მოსწყინდება ძუნწი ცხოვრება ეს დასალონი, მაგრამ იქ ყველა გვიადვილდება, სადაც ჩვენვე ვართ ჩვენი ბატონი!.. მე თანა მყვანან რკინისა ძმები: ჩემი სიათა, დამბაჩა, ხმალი... არც მიმტყუნებენ, არც ვემტყუნები, მინამ მაქვს მკლავი თავისუფალი ეს ცხენიც, ძამო, ჩემთან შეზრდილა, მოუდრეკია როგორც რომ ჟინი; ჩემთან საფრთხეში ბევრჯერ ყოფილა, გამოუვლია ჭირი და ლხინი. ამათ მივანდე ჩემი ცხოვრება! არ აიყრიან გულსა ჩემზედა, და კაკოც ისე არ გაძუნწდება, რომ არ დააკვდეს ერთგულებს ზედა. ჩემი სიმდიდრე აი ეს არი!.. ჩემს სამეფოში არ არის გმობა, თუმც ორგულთან ვარ დაუნდობარი, მაგრამ ერთგულთან მეც ვიცი ძმობა. ჩამოხედ, ბინას გაჩვენებ, წამო!ღარიბულადა მე დაგიხვდები, და ნუ დამძრახავ ყაჩაღსა, ძამო, თუ მასპინძლად ვერ მოგეწონები. მხედარი მყისვე გადმოხტა მარდად და წამოჰყარა აღვირი ცხენსა; ჩამოუჭიმა ყურები მაგრად და თვალზედ მზრუნველს უსვამდა ხელსა. მოჰხსნა ნაბადი, ჩაკრული უკან, ხურჯინიც სავსე გადმოიღო მან, მერე გადაჰკრა ხელი გავაზედ და მყის გაიგდო ცხენი ბალახზედ. შემდეგ მოვიდა იგი სტუმარი, კაკოს პირდაპირ დადგა მდუმარი. მათ ერთმანეთი თვალით გაზომეს, და მოეწონნენ ორნივე ერთმანეთს. მივიდნენ წყნარად და ხის ძირს დასხდნენ, მდუმარედ იყვნენ ორნივე დიდ ხანად, ერთმანეთს თითქო კიდევ სინჯავდნენ, ბოლოს კი კაკომ უთხრა თამამად: — ვიცი მე, ძამო, არ გამიწყრები და არ დამძრახავ მეტ კითხვისთვინა: მითხარ, საიღამ გემცნაურები? ჩემთან მოსვლა რამ გაგაბედვინა?

მხედარი — შენი გაცნობა არ არის ძნელი, ამაზედ რაღა ვილაპარაკო, შორს გავარდნილა შენი სახელი, ბავშვმაც კი იცის, ვინ არის ”კაკო”! შენზედ მოუბნობს კაცი და ქალი, ვისაც ენა აქვს, შენ ყველა გაქებს; შენი

ამბავი, ეხლა მართალი, ზღაპრად მიუვა ჩვენს შვილიშვილებს. შენზედ ამბობენ, რომ ხარ მამაცი,გამოჰქცევიხარ უსამართლობას, ამბობენ, თურმე გიყვარს გლეხკაცი, ბარაქალა მაგ გულკეთილობას!.. რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს — ეგ ვერაფერი სიყვარულია, სიტყვა ის არის, კაცს ის უყვარდეს, — ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია! მარტო არსენას, თუ გახსოვს შენა, გლეხკაცი როგორც ძმა ჰყვარებია, გლეხკაცის ბედი, ჭირი და ლხენა, შვილსავით კალთით უტარებია! აბა, კაციცა ისა ყოფილა და ქუდიც იმას, ძმავ, ჰხურებია! ნეტავ იმ დედას, ვისგანც გაზრდილა და ვისაც ძუძუ უწოვებია!.. მისებრი შვილი, ბევრიც ინატროს, ეხლანდელ დედამ ველარ გაზარდოს...ჯერ არ მენახე, მაგრამ გიცნობდი, შენი ცხოვრება მენატრებოდა; შენთან წამოსვლას ბევრჯერ ვფიქრობდი, მაგრამ სახლ-კარი მენანებოდა, ბოლოს კი, ძამო, გამიწყრა ღმერთი, დამიტრიალდა უკულმა ბედი!.. ყური მომიგდე, გეტყვი ყველაფერს, რაც გადამკიდა მწუხარებამა, და როგორც, ერთ დროს ბედის მადლიერს, გზა დამიხლართა ბედისწერამა! მაშინ თორმეტის წლისა ვიყავი, როცა ბატონმა სახლს მომაშორა. წამსვე ძროხაში მე მიკრეს თავი, ჩემს სახლ-კარიდან გამაგდეს შორა. ჯერ კი დავღონდი, დაჩაგრდა გული, ყოფნა უმშობლოდ მეძნელებოდა... სხვები ჰლხინობდნენ, და მე კი ლული ცრემლისა თვალზედ არა მშრებოდა. პატარა ჩემი ამხანაგები ჩემ გულჩვილობას იქ დასცინოდნენ, დავიწყებოდათ თავის დარდები, როცა ისინიც ჩემებრ სტიროდნენ!.. მეც კი მრცხვენოდა ჩემის ცრემლისა, ჩემს ამხანაგებს გავექცევოდი, მივუჯდებოდი ერთ ბუჩქის ძირსა და იქ მარტოკა დიდხანს ვტიროდი. მაგრამ ღრუბელმა გადაიარა, თან გადიტანა ჩემი ნაღველი; პატარა გულმა გამოიდარა და შეუბრუნა ნაღველსა ხელი. ჩემს ყოფას მალე შევეჩვიე მე, კიდეც ვლხინობდი, კიდეც ვმღეროდი; ჩემს სახლ-კარზედა არც დღე, არც ღამე აღარ ვფიქრობდი, არ ვღონდებოდი.ძამო! რა ტკბილად, რა უდარდელად ჩემი დღეები იქ მიდიოდნენ! არარა მქონდა იქ საფიქრელად, ჩემი მოძმენი არ მაძალებდნენ. ძროხას ვუვლიდით ჩვენ ერთგულადა, გავიზიარეთ ყველამა საქმე, და რიგ-რიგითა ყველა ძმურადა ვყარაულობდით

ძროხასა ღამე. რაკი მთას იქით მზე დაწვებოდა და გაეკვროდა ვარსკვლავი ცასა, გაშლილი ძროხა მოგროვდებოდა და დავიწყებით ყველანი თვლასა. და დავაბამდით რაკი ძროხასა. ტყის პირს ერთს დიდ ცეცხლს გავაჩაღებდით და მოვიტანდით ჩვენ ჩვენს საგზალსა, ცეცხლსა გარშემო მოვუსხდებოდით. ჩვენი ხუმრობა, მღერა, სიცილი, ხეზედა მძინარ ფრინველს აფრთხოვდა; მოგვერეოდა თუ მერე ძილი, ერთი ჩვენგანი ზღაპარს იტყოდა. რაკი ტრედის-ფრად ცა ინათებდა და შორს ცისკარი კამკამს იწყობდა, მეძროხე ვინმე დაგვიძახებდა და დილის ტკბილსა ძილს დაგვიფრთხოვდა. ავიშლებოდით, და ჩვენის ხმითა მკვდარი მთა, ბარი გაცოცხლდებოდა, და თავის ძროხას ყველა ზღაზვნითა ასაშვებლად მიესეოდა. ზოგი აქ მიდის თექა-მოსხმული და მიიფშვინეტავს ზარმაცად თვალსა, სხვა იქ მიიმღერს დაღონებული და ერეკება თავის ძროხასა; და ერთს წუთს უკან ძროხა ბლავილით გაიშლებოდა ფართო მინდორზედა, და ჩვენ კი ხტომით, მღერით, ძახილით მოვგროვდებოდით მთის ცივ წყაროზედა: პირს დავიბანდით, ძილს დავიფრთხოვდით, მთის წყაროს წყლითა გავვრილდებოდით, ვხტოდით, ვიძახდით, ვლაზღანდარობდით და ზეზეურად დავნაყრდებოდით; მერე ვმართავდით თამაშობასა, ხან ქვას ვისროდით, ხან ბურთსა მაღლა, და შუადღისა გოლვისა ჟამსა ჩამოვრეკავდით ძროხასა დაბლა; ალაზანშია ვყრიდით ძროხასა, თან ჩავყვებოდით უკანაც ჩვენა... ბევრიც სხვა ახსოვს ჩემ ბიჭობასა, მაგრამ სად არის ეხლა ის ლხენა?!. საღამოს ჟამზედა ისევ იმ-რიგად ცეცხლსა ანთებულს მოვუსხდებოდით და ისევ ზღაპარს გლახურს მორიგად თითოსა მაინც ყველა ვიტყოდით. ის ზღაპრები მე გულს მიღონებდნენ და აქამდინა დამრჩნენ ხსოვნაში, ძველებურს დროსა შემაყვარებდნენ იმ ჩემ მხიარულ ყმაწვილობაში. ეჰ, მარტო ერთი იმ ზღაპრებისა ღვიძლ დედასავით მე შემეთვისა! ის მე ბევრს რასმე გულს ჩამძახებდა, ხან მომაღხენდა, ხან მაღონებდა... არსენა ჩვენი, ის მხნე არსენა, ჩვენამდინ, ძამო, ზღაპრად მოსული, ის იყო ჩემი ჯავრი და ლხენა, ის იყო ჩემი გული და სული. ეგრეთ გონება ხალისიანი არსენას ამბით მე მეზრდებოდა: მიყვარდა მე

ის კეთილდღიანი და არსენობა მენატრებოდა. ეგრეთ მინდორზედ, ძმაო, ვყვარდი ჩემს ბიჭობაში შეუპოვარი, ჩემს სახლ-კარზედა არა ვდარდობდი, შინაურობის არ მქონდა ჯავრი! მე ჯერეთ ვიყავ პაწაწკინტელა და მადლიერი ჩემ კეთილ დღისა და მე მეგონა, რომ ჩემებრ ყველა მადლიერია თავის ბედისა. მე მამა მყვანდა მხნე კაცი, მარჯვე, დაუღლეელი და ბეჯითი, გამრჯე; თუმცა ხელმარტო ის ცოდვილობდა, ჩვენ კაცებშია ბევრი არ სჯობდა. იმ დალოცვილსა ვერვინ ასწრობდა ვერც ხვნას, ვერც თესვას და ვერცა მკასას; ღმერთიცა მართლა უხვად სწყალობდა და წყალობითა უვსებდა სახლსა. ეგრე იქნება მუდამ, მეგონა, მადლიერად და უნაღვლოდ მამა, მაგრამ კი ბოლოს ის დააღონა, მწარედ უმტყუნა ბედისწერამა... შენც, ძამო, ვიცი, გაგიგონია, ყმის ბედი რა-რიგ სწრაფად იცვლება! თუ ყმასა გუშინ ბედი ჰქონია, არ იჯერებს, რომ დღესაც ექნება. ჩვენი წადილი, ჩვენი იმედი ყოველთვის, ძამო, არის საფრთხეში, გლეხკაცის და ყმის ლიტონი ბედი ვერა, ვერ გასძლებს ბატონის ხელში... დრო გადიოდა და თან მოჰქონდა მამი-ჩემისა უბედურობა, მამა თანდათან მიბერდებოდა, ბოლოს წაერთო საწყალს მხნეობა!.. თუმცა კი შერჩა წადილი ძველი, შრომის სურვილი იმ უბედურსა, მაგრამ არც ღონე და აღარც წელი აღარ მოსდევდა დროგარდასრულსა. საბრალო მამა ჰხედავდა ცხადად, რომ რამდენადაც ღონე აკლდება, ოჯახი უკან მიდის იმდენად და სახლ-კარიცა სულ ეღუპება. იმ სიბერესთან იმ უბედურსა ერთი სხვა ჭირიც ზედ გამოება და შეეყარა საწყალს, უძლურსა გამუდმებული ციებ-ცხელება. ეგრეა, ძამო, გლეხკაცის ბედი, ის უკუღმართი, უღმრთო წამწყმედი, თუ ერთხელ ღერძი გაუბრუნდდება, სულ უკუღმართად დატრიალდება! მაშინ შევიქენ მეც ოცის წლისა... კვებნით არ ვიტყვი, ბევრს ჩემ ტოლს ვჯობდი; კარგად შემემძლო მოვლა სახლისა, თუ გულსმოდგინედ მივეშველოდი. მაგრამ მე კიდევ ბატონსა ვყვანდი, შინ არ მითხოვდა, არ მეშვებოდა, მე იქ სხვისთვისა ჩემს თავს ვღუპავდი, შინ კი ოჯახი მეღუპებოდა. ერთხელ გამხდარი, გაყვითლებული, ილაჯნაწყვეტი სნეულებითა, საწყალი მამა მოხუცებული იახლა ბატონს თხოვნით, ხვეწნითა. მხეცი რამ იყო ბატონი

ჩვენი, ერთი აჯამი, გულქვა, რეგენი, იმას კაცებრი გული არ ჰქონდა, რომ მამა-ჩემი შეჰბრალებოდა. რა გავაგრძელო, თავადის-შვილი კარგი რა არის, ავი რა იყოს?! და მამა-ჩემი გულმოწყვეტილი იახლა ამ-გვარს უხამსა ბატონს.

— შენი ჭირიმე, — უთხრა, — ბატონო, სახლს ვერ გავუველ მე მარტოხელი... დამითმე შვილი... არ დამალონო, არ დამილუპო ოჯახი ძველი.

ბატონი — რაო, რას ბოდავ?

მამა — შენს სადღეგრძელოდ ოღონდ ზაქარა შინ დაითხოვე, რომ უკან წასულს ოჯახს ვუშველოთ, და მერე თუნდა ჩიტის რძე გვთხოვე. კულუხს, კოდის-პურს, გადასახადსა ერთი-ორადა მოგართმევთ შენა; თუ დავაყენებთ ფეხზედ ოჯახსა, არ გავექცევით სამსახურს ჩვენა. ბატონი — ეგ რომ არ იყოს, გაექცევოდი შენ ჩემს სამსახურს, ჩემს ბრძანებასა?.. ქოფაკო!.. ნუთუ მაგას ჰფიქრობდი, რომ მიბედავდი ემაგის თქმასა? მამა — არა მქონია მაგის ფიქრი მე, შენი რისხვაცა არ გამიწყრება... მაგრამ მიბრძანე, შენი ჭირიმე, რით გემსახურო, რაც არ მექნება? ღმერთი ხომ ჰხედავს, მე დავსნეულდი, ღონე, ილაჯი გამიწყდა სრულებ... მარტო ვერას ვიქმ, მთლად დავუძღურდი, თორემ ჩემს შვილზედ არ შეგაწუხებ. მანამ შემეძლო — სახლს ვინახავდი,

არც ღონე მშურდა და არცა ძალა, დღე-და-ღამ ოფლსა მე ვიწურავდი, მაგრამ ეხლა დრო გამომეცვალა; აწ არაქათი გამიწყდა სრულად, უდროდ დავბერდი, ჯანი წამერთო, ველარა ვუვლი ოჯახს ერთგულად, თუმცა კი მინდა, ხომ ჰხედავ, ღმერთო!.. ოჯახი ეხლა მეღუპება მე, კაი ოჯახი, კაი სახლ-კარი!.. ნუ! ნუ დაღუპავ, შენი კვნესამე, მინამ პატრონი ცოცხალი არი. სიყრმით ჩამიკლავს მამულში თავი, მანდ დამიღლია ძარღვი და მკლავი, გამომიზრდია ჩემის ოფლითა, ვაი-ვაგლახით, წვით და დაგვითა. მძიმე უღელი მე მიწევია ჩემის სახლ-კარის და ოჯახისთვის, ამდენი ჯაფა გამიწევია ნუთუ, ბატონო, ამ შავის დღისთვის, რომ უდროოდ-დროდ ადრე და მალე მევე დავმარხო ჩემი გაზრდილი? ნუ იქ

მაგასა, შენ გენაცვალე, ნუ მიზამ მაგას, დამითმე შვილი!

ბატონი — მერე მე ძროხა ვის ჩავაბარო? სადღა ვიშოვი კარგ მეძროხესა? ვერა, ვერ მოგცე შენი ზაქარო, თუნდ სულ დაგენტქას ოჯახი დღესა! ვერ უყურებთ ამ ქოფაკს, ჩერჩეტას! მირჩევს, ჩემიო, გერჩივნოს შენსას... არა, "ერთი მაქვს — სჯობს ათასს მქონდეს"...

მამა — მე ჩემი მომეც, შენ შენი გქონდეს და შენს სახელსა მტლად დავედები.

ბატონი — გამეცა, ვირო ნუ მეღრიჯები!

მამა — რომ გაგეცალო, ვისღა მივმართო, ვინ მომაშველებს ხელს დაღუპვილსა! მარტომ ოჯახი როგორ მოვმართო, თუ არ დამითმობ, ბატონო შვილსა? რა ვუყო, რა ვქნა, რა მეშველება, მიბრძანე, შენი კვნესამე, შენი!

ბატონი — თუნდ სულიც გაგძვრეს, არ მენადვლება, თავში ქვა იეც და ისა ჰქენი.

მამა — შე დალოცვილო, ქვა ვიცე თავში, — რა პასუხია, როგორ იქნება!.. ჩვენც ვურევივართ კაცებში, ხალხში, ჭამა-სმა გვინდა, გვინდა ცხოვრება... ბატონი — სუ!.. შე ქოფაკო!.. გაიკმინდე ხმა!.. ხმა... კრინტი მეთქი!.. ძაღლო, თორემა მე არ მივხედავ მაგ შენს სიბერეს და უკან ჩაგჩრი ჯოხით მაგ სიტყვებს...

მამა — როგორ თუ ჩამჩრი!.. კაცს შიმშილით მკლავ, ცოცხალსა მმარხავ, ოჯახს მიღუპავ, ბებერ-კაცს ლუკმა-პური უწყდება, შვილსა შიმშილით მამა უკვდება, შვილს შეუძლიან მამის დარჩენა, — და ამის ნებას არ აძლევ შენა!.. მე ჩემს ღვიძლ შვილსა აღარ მანებებ, რომ შემინახოს სიბერის დროსა, მართალს სიტყვასაც არ მათქმევინებ, ფუ, შენს სამართალს, შენს სამსჯავროსა!..” ეს იყო, ძამო!.. ამ სიტყვებმა ჰქმნეს შვილის და მამის უღმრთოდ წახდენა... შენ მეტყვი, რომ არ უნდა ეთქვა ეს, მაგრამ რა ექმნა, აბა სთქვი შენა? ეხვეწებოდა განა ცოტასა იმ სულწაწყმედილს საწყალი მამა!.. მაგრამ როგორც ცივს რკინას და ქვასა, ვერ დაუღბო, ვერ, გული ხვეწნამა. ისც კაცი იყო... ვერ მოუთმინა

იმედგაწყვეტილ, მოკლულმა გულმა,და, რაც შიგ ჰქონდა, სულ ათქმევინა, უსამართლობამ წრიდამ გასულმა. ჩიბუხის ტარით მამა-ჩემს მტრულად ეცა ურჯულო ბატონი ჩვენი... უნდა კი გითხრა, რომ მამა სრულად არ გალახულა თავისი დღენი.საწყალი იყო თავის-მომწონე, სირცხვილმა გული გადმოუბრუნა... თუმც ადარ ჰქონდა მკლავებში ღონე, მაინც კი ხელი შემოუბრუნა. როგორ თუ ხელი მომიბრუნაო, ”ბიჭო, როზგები! ბიჭო როზგები!” და მამა-ჩემსა მოხუცსა, ძმაო, წამოეჭიდნენ მისივ მოძმები!.. როზგით მიცემეს მამა სნეული, მამა მოხუცი, პატივს ჩვეული... იმისი კვნესა და მწუხარება გულს მიკლავს ხოლმე, რომ მაგონდება... არც უღონობამ, არც სიგამხდრემა, არც სიბერემა, არც თეთრმა წვერმა, არც კაცის და არც ღვთის სამართალმა არ მიპატივეს ბებერი მამა!.. მაშინ იქ ვიდექ მე საცოდავი...” — გულამომჯდარმა წაიდუდუნა, მერე მდუმარემ მწუხარე თავი ამოიკვნესა და ძირს ჩაღუნა. წამოხტა კაკო განრისხებული, მას აერია სული და გული და შეუტია მწყრალად ზაქროსა: — შენ იქ იდექი, ამბობ, იმ დროსა და იქამდინა მიუშვი მტერი, რომ აცემინე მამა ბებერი?! მითხარ, დედალო, რას აკეთებდი, რას გეუბნოდა გული იმ დროსა?იქ რომ მდგარვიყავ, ჩაგაძაღლებდი ჯერ შენ და მერე იმ შენს ბატონსა... რას უყურებდი? ნუთუ სეირსა, — როგორ სწუწვნიდნენ მამა-შენს სისხლსა!.. ფუ,შენს ნამუსსა, მამა-შვილობას, ფუ, შენს სახელსა, შენს ვაჟკაცობას!.. მამას გიკლავდნენ, არ იღებდი ხმას... შენ იქ იდექი, გულით იძუნწე! რა ოხრობასა აქნევდი მაგ ხმალს, რომ ნაჭერ-ნაჭერ ხმლით არ აჰკუწე სულწაწყმედილი შენი ბატონი! ემაგ შერცხვენილ ხმლისა პატრონი ჩემთან მოსვლასა როგორ ჰბედავდი? ნუ მარცხვენ ყაჩაღს, გამეცა წადი... შენ, ძმავე, ყაჩაღად არ ვარგებულხარ, შენ დედაკაცად დაბადებულხარ, ფუ, მაგ კაცობას!მხედარი —კაკო, ნუ სწყრები! კარგად არ იცნობ ჯერ ხომ ზაქროსა? ჩემს ტოლს ბიჭს არც მე დავუვარდები, არც გავექცევი ხმალში კაკოსა. ეგრე ადვილად ნუ არცხვენ ჩემს ხმალს და იმის პატრონს ნუ ეძახი მხდალს. ეგრე ნუ მძრახავ... მომიგდე ყური: მაშინ იქ ვიდექ მე უბედური... მინამ ბატონი ხელითა სცემდა — როგორცა ძაღლი ხორცსა

ვიგლეჯდი... ”მოჰკალ” რალაცა ხმა მადალეზდა, მაგრამ როგორღაც თავს ვიმაგრებდი. მომეკლა, ვიცი მამას მოჰკლავდნენ, მკვდარსა თუ ცოცხალს კბილით შესჭამდნენ, ამის მიზეზი მე ვიქნებოდი, —და არ მომეკლა, უღმრთოდ სტანჯავდნენ, ეგრე ორ ცეცხლში ვიმყოფებოდი. მაშინ კი, როცა წამომიქციეს და მოხუცებულს როზგი დამიკრეს, — თვალთ დამიბნელდა, ამენთო გული, მივვარდი თოფსა გამწარებული, მხრიდამ გადვიგდე მაშინვე თექა, და, რო ყვიროდა: ”დაჰკარ, დაჰკარი!” მაშინ ჩემ თოფმაც გამოიქექა და შეუნგრია გულის-ფიცარი — იმ ჩემს ბატონსა, ჩემს დამღუპველსა, თავის-თავის და სხვის წამწყმედელსა.

კაკო — შენი გამჩენის ჭირიმე, შენი! ბიჭი ყოფილხარ, ხმლისა დამშვენი... შენ დაგიკვებოს შენმა მშობელმა —რომ იმის ძუძუ შენ შეგრგებია, აი დალოცოს ის ქრისტე-ღმერთმა — ვისაც შენებრი დაჰზადებია! ძამო, გამჩენის შენის ჭირიმე, რაც წელან გითხარ, ყველა დამითმე, ლამის დამადნოს ჩემმა სირცხვილმა და კაკომ შენ-წინ თავი დაიღოს.მხედარი — განა საქები არის, რომ შვილმა თავისი მამის სისხლი აიღოს? ამას იქმოდა ყოველი კაცი, თუნდა მხდალი და თუნდა ვაჟკაცი. ვით მეტი იყო წელან ძაგება, ისე მეტია ეხლა ეგ ქება. მაგრამ, ეჰ, კაკო!..მე მაგ სიკვდილმა გულის ჭრილობა არ გამიმრთელა;

მამის გულისთვის გაწირულ შვილმა მამას ვერაფრით ვედარ უშველა. მაშინ თავი არ მაგონდებოდა და დაჭერისაც არ მეშინოდა...მივვარდი მამას... უსულოდ ეგდო! მუხლი მომეჭრა, ცეცხლი მომედო! ის საწყალი სულ დაღურჯებული ეგდო უძრავად გაშეშებული!.. ვაიმე, მამა მე მომკდომიყო როზგ-ქვეშა უღმრთოდ, უზიარებლად!.. მაგრამ, ეჰ, ძამო, რაც იყო, — იყო, ჯოჯოხეთია მოსაგონებლად”. და, რა სთქვა ესა, ზაქრო მწუხარედ პირქვე დაეცა დადუმებული; დიდ ხანსა ეგდო ეგრე მდუმარედ გულში ვაების ცეცხლმოდებული. ამ საწყალს შვილზედ კაკოც შეწუხდა,ორივ წაიღო ერთმა ნაღველმა... ამ ორს გულში რა ბალღამიც დუღდა, წარმოიდგინოს თითონ მკითხველმა.

11 დეკემბერი, 1860წ. პეტერბურგი.

კ. ბ. მ - სას

ნუ, ნუ მაყვედრი, რომ ყოველს ჩვენგანს ხელსა ვაწვდიდი მეგობრობისას, რომ უარვეყოფდი ჩემთ მოძმეთ შორის სულის სიმდაბლეს, შხამსა მტრობისას... მე კაცთ სიკეთის მხურვალე რწმენა ჭირში თუ ლხინში წინ მიმიძლოდა... გული, თრობილი მის წმინდა მადლით, ჭკუის ცივს თათბირს ეურჩებოდა. ნუ მეუბნები, რომ იგი იყო უგუნურება და ცდომილება, — ოღონდ კვლავ მომე: ის ცდომა მიჯობს, ვიდრე უცდომი გამოცდილება! დავკარგე იგი!.. აწ მის დამკარგავს

უმაღლ, უნუგემ მივის-ლა გული... უმისოდ გული ცივია, ბნელი, ვითა სადგური გაუქმებული. ნეტა მას, ვისაც იმ რწმენის შუქი ერთხელ მაინცა გულსა ჰფენია! უფრო ნეტა მას, ვისც სამარემდე გულით რწმენილი გულსვე შთენია! ნუ, ნუ მაყვედრი, რომ ყოველ ჩვენგანს ხელსა ვაწვდიდი მეგობრობისას, რომ უარვეყოფდი ჩემთ მოძმეთ შორის სულის სიმდაბლეს, შხამსა მტრობისას!

1877 წ.

იანიჩარი

აგერ რაზმიდამ ისკუპა ყარაბაღულმა მერანმა, შორსა გაჰფანტა თრთოლით ხმა მისმა რახტისა ჟღერამა... მიჰქრის, მიფრინავს, მიჭექავს, უკან მისდევს მტვრისა ბუქი, მასზედ ჰზის ივერიელი ჭაბუკი ვინმე ჩაუქი. აგერ უეცრად რაღაცამ ჰაერში გაიკრიალა, თურმე, მან თოფი თავისი შეაგდო, შეატრიალა, მერე ლამაზად ხან მარცხნივ, ხან მარჯვნივ გადმოწვებოდა, ხან ცხენიდანა ხტებოდა, ხან ზედვე შეჰფრინდებოდა. შვენოდა იგი ჭაბუკი ცხენზედა, ვით ალვა რგული, მაგრამ მე, მის მჭვრეტელს, ნაღვლით ამერია სული, გული... ვსთქვი თუ, ვისთვის შენ კისკასობ, ვისთვის იჩენ სიმარდესა? შენი რაა, რომ ამშვენებ შენს დამღუპველს ოსმალეთსა? შენს სიმარდეს, სიჩაუქეს ქართლი შენი არ

დაჰყურებს, მეფე შენი თავის ქებით ჭაბუკს გულს არ გიხალისებს!..

5 ნოემბერი, 1860წ.

პეტერბურგი.

ყვარლის მთებს

სამშობლო მთებო! თქვენი შვილი განებებთ თავსა, მაგრამ თქვენ ხსოვნას ვერ მივცემ მე დავიწყებასა: თქვენ ჩემთან ივლით განუყრელად, ვით ჩემი გული, თქვენთან, ჰე, მთებო, ბუნებითა შეუღლებული! მახსოვს, ყმა ვიყავ, ძლივს მოსული გონს და ცნობასა, როს სიდიადე თქვენი მგვრიდა კანკალს, ჟრჟოლასა... იგი არ იყო შიშის ჟრჟოლა, შიშის კანკალი, იგი არ იყო ძვრა გულისა მფრთხალი და მხდალი. მე თრთოლვით ვსჭვრეტდი ლაჟვარდ ცაზედ თქვენსა სიმაღლეს და შევნატროდი ყმაწვილურად თქვენს ზემო მხარეს; სადაც ღრუბელნი ვერ ჰბედავდნენ შიშით სრბოლასა. სადაც ისმენდით ამაყადა გრიგალთ ქროლვასა, სადაც წეროთა ქარავანი, ცას დაღუპული, თქვენ თავთან იყო თითქმის ძლივ-ძლივ გასწორებული, — იქ მე ვნატრობდი, ყმაწვილ ყრმობის სიმარტივითა, ფრენას და ტანტალს თქვენს საშინელ გრიგალივითა. ვნატრობდი ხოლმე, რომ ვეხვიო სუბუქსა ქარსა, ან თავისუფალ არწივისა ძლიერსა ფრთასა, რომ აღმოვფრინდე და შევეხო თქვენს ამაყ თავსა. როცა ჰლმუოდნენ ხევში მძვიფრნი სასტიკნი ქარნი, ვითარ მრისხანე დაჭრილ ლომთა საშიშნი ხმანი, ვითა ფოთოლი — ისე ვთრთოდი, ვუგდებდი რა ყურს, იმ ხმებში ვგრძნობდი მე რაღაცას ნაცნობს, მშობლიურს. თუ მაშინ ყრმისთვის უცხო იყო თავმოწონება, აწ მომწონს თავი, მეგობრებო, რომ დაბადება თქვენ შორისა მხვდა, ბუნებისა თქვენის ვარ შვილი, გრიგალთა, მეხთა, ქუხილთ შორის ქართვლად გაზრდილი. როს ყმაწვილური მწუხარება ჩემს ყმაწვილურს გულს სჩაგრაავდა ხოლმე, თქვენ-წინ ვღვრიდი ჩემ ცრემლთ ნაკადულს, თქვენ შეგჩიოდით, შეგტიროდით, თუმც კი იმ ჩემს ცრემლს, როგორცა ეხლა, ისე მაშინ არ

სცემდით ნუგეშს... და ეს აჩრდილნი საოცნებელთ წარსულთა წამთა ჩემს სიკვდილამდე მემარხება გულშია ღრმათა!.. რარიგ მიყვარდით, მეგობარნო ჩემ ყმაწვილ ყრმობის, და აწ მაშორებს თქვენთან ვალი ამ წუთის-სოფლის, მომავლის ბედი გაყრას ითხოვს ჩემგან მსხვერპლადა და რას მომთხოვდა უარესსა დასასჯელადა?! ყოვლი ნაბიჯი ჩემის ცხენის თქვენთან მაშორებს, ყოველი წუთი გკარგავს თქვენა და მეც მაობლებს... აგერ თქვენც ჰქრებით თანდათანა... თქვენსა მწვერვალსა ძლივს ვარჩევ... წუთიც!.. მხოლოდღა ვსჭვრეტ ციაგსა ცასა. ამაოდ ვებრძვი მანძილსა და ჰაერის სისქეს

და მოუსვენრად ვატანტალებ მწუხარს თვალსა ჩემს!.. თქვენნი მწვერვალნი აღარ სჩანან და მშვენვირად ცას აღარ უმკობენ ერთნაირსა ციაგს კამარას!.. მშვიდობით, ჩემნო, თვალში ცრემლით განებებთ თავსა... უცხოეთიდამ კვლავ მოგაწვდენთ ჩემს გულს და თვალსა; კვლავ გაგიღიმებთ შორ ქვეყნიდამ თქვენ ჩემი სული, და დამიწყებსცა სიყვარულით ფეთქასა გული.

1857 წ.

ნანა

ნანა, შვილო, ნანინა! ნეტა რამ შეგაშინა? რაზედ შეჰკრთი, მტირალნი რისთვის მომაპყარ თვალნი? ჯერეთ ხომ შენი ბედი, გრძნობა წინამორბედი არ უხატავს მაგ შენს თვალს ქართველთადმი ღვთიურს ვალს!.. მაშ რაღამ შეგაშინა? ნანა, შვილო, ნანინა! ჯერ მინამ ხარ ყმაწვილი, მანამ დრო მოგესწრება, ისწრაფე, შვილო, ძილი, ისწრაფე განსვენება! მოვა დრო, გაიზრდები, მკლავი გაგიმაგრდება, შვილო, ყრმობის სიზმრები ბრძოლაზედ გაგეცვლება. არ შემიდრკე მაშინა, ნანა, შვილო, ნანინა! გაიგებ მამულისას, ბედ-ქვეშ დაჩაგრულისას, კვნესის ხმასა მწუხარეს, შველის ძახილს მმუდარეს; დალოცვილსა ჩემგანა გული აგიღელდება, შვილო, დედისა ნანა ხმლის ჟღერად შეგეცვლება. არ

შემიდრკე მაშინა, ნანა, შვილო, ნანინა! ჰნახავ ჩვენ ბედშაობას, ძველს ერთობას დაკარგულს, ჩვენსა წამხდარს გმირობას და მამულს დაობლებულს... აინთე ცეცხლით გული, მტერსა დაეცი მეხად, ან, ვით შვილი ერთგული, დააკვდი მამულს მსხვერპლად! არ შემიდრკე მაშინა, ნანა, შვილო, ნანინა! დედათა გული ჩვილი მამულისთვის მაგრდება, რად მინდა იგი შვილი, თუ მისთვის არ მოჰკვდება! ვისაც მე არ შეუკლავს, როს მამულს სჭირებია, შვილო, იმ ვაგლახ დედას შვილი არ ჰყვარებია!

მე ისე არ წავხდები, ნანა, შვილო, ნანები! ჩემის მამულისათვის მე ჩემს ძუძუს გაწოვებ, მისი სიკეთისათვის გაგწირავ და გაბრძოლებ... მას დედის ძუძუ ტკბილი შხამადაც შერგებია, მამულისთვის სიკვდილი ვისაც დაზარებია!.. შენ ისე არ წახდები, ნანა, შვილო, ნანები! იცოდე, ეგ სიკვდილი მეტი დიდი რამ არი! უკვდავი არის შვილი, მამულისთვის მომკვდარი! მამულს მიგცა ზეცამა და, თუ ზედ დააკვდები, ნუგემ-იცეს დედამა, რომ კაცი კაცად ჰკვდები. ნუგემს ვიცემ მაშინა, ნანა, შვილო, ნანინა! სიკვდილის წამში მამულს, შვილო, შენ გაუღიმებ, რომ სისხლს მისგან მოცემულს მასვე გმირებ უბრუნებ; აღსრულდები ღიმილით — რომ მამულს არ უმტყუნე, და შენ შენის სიკვდილით მის სიკვდილი დასთრგუნე. გაიხარებ მაშინა, ნანა, შვილო, ნანინა! თუ ეგრე შენ მოჰკვდები, ნუ გინდა ნურა ძეგლი, ისეც უკვდავ იქნები, ვით დედის შენის ცრემლი! ჩემი ნანა ეს არი, შვილო, მას უერთგულე, რაც მე სიტყვით გითხარი — შენ საქმით აღმისრულე! ნანა, მამულის მსხვერპლო, პაწაწინა ქართველო!

13 აპრილი, 1859 წ.

პეტერბურგი.

ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ

ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის ეს განწირულის სულისკვეთება, და გზა

უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩება. ნ. ბარათაშვილი.

ვაი, დაგკარგეთ!.. უღმრთო იყო შენი სიკვდილი!ვის უწყს, რავდენი საუნჯენი დავმარხეთ ჩვენა, ეგე ზღვა გული, სიყვარულის სხივ-ქვეშ გაშლილი, რაოდენ გრძნობით, ჯერ უთქმელით, ჩვენ ჩაგვესვენა? ვინ იცის, თანა რაოდენი წარიღე ფიქრნი? მათ მნიშვნელობა დაგვეკარგა ჩვენ საუკუნოდ... რაოდენ იმედთ და ნუგეშთა კოკრად ყვავილნი ჩასჭკნენ შენს გულში განუშლელად ეგრე უდროოდ?

არა დედ-მამა, — მაგ სიკვდილით დაობლდა ერი!.. ვინლა მოგვითხრას ჩვენი ურვა, ჭირი და ლხენა? ვაი ჩვენ, თვარემ შენ მით მაინც ხარ ბედნიერი, რომ შენი ლექსი თვით მკვდრეთითაც აღგადგენს შენა.

1860 წ.

განდეგილი

ლეგენდა

(ვუძღვნი ოლლა ჭავჭავაძისას)

I სადაც დიდებულს მთასა მყინვარსა ორბნი, არწივნი ვერ შეჰხეზიან, სად წვიმა-თოვლნი,ყინულად ქმნილნი, მზისგან აროდეს არა დნებიან, სად უდაბურსა მას მყუდროებას კაცთ ჟრიაშული ვერ შესწვდენია, სად მეუფება ჭექა-ქუხილსა, ყინულს და ქართა მხოლოდ ჰშთენია, — უწინდელს დროში ღვთისა მოსავთა გამოუქვაბავთ მუნ მონასტერი და იმ ყინულში შეთხრილს ღვთის ტაძარს ბეთლემს უწოდებს დღესაცა ერი. ფრიალოსაებრ ჩამოთლილი აქვს იმ წმინდანთ სადგურს ყინულის ზღუდე, და ზედ კარია გამოკვეთილი — ვით კლდის ნაპრაღზედ არწივის ბუდე. ზღუდის ძირამდე რკინის რამ ჯაჭვი ზედა ჰკიდია თურმე იმ კარსა, — და თუ არ ჯაჭვით, სხვაფრივ ვერა გზით ვერ ძალუმს ასვლა ვერარა კაცსა.

II აქა ყოფილა უწინ კრებული ღვთისთვის ქვეყნიდამ განდეგილ ძმათა და მყინვარს ამას უდაბნოს თურმე ისმოდა ქება წმიდა-წმიდათა.

აქა გამდგარან, განშორებიან ამ წუთისოფლის სამაცდუროსა, აქ ჰღირსებიან მართალთა თანა სავანესა მას საუკუნოსა. გასულან ამა ქვეყნით მამანი და ტაძარი ღვთის გაუქმებულა... იმათის ღვაწლით იმ ტაძრის მადლი მთიულთა შორის ყველგან განთქუმლა. და ის ადგილი, ის არე-მარე ესოდენ წმინდად სწამს დღესაც ერსა, რომ ნასროლს ნადირს, მუნ შეფარებულს, მონადირეც კი ვერ ახლებს ხელსა. თუ არ ღვთის ღირსი, სხვა ვერვინ თურმე ამ წმინდა ადგილთ ვერ შეეხება, და თუ შეჰბედავს, მსწრაფლ რისხვა ღვთისა ჭექა-ქუხილით მოევლინება.

III ოდესღაც ტაძარს იმ გაუქმებულს მეუდაბნოე შეჰკედლებია; საიქიოსთვის ეს სააქაო დაუთმია და განშორებია. განშორებია ვით ცოდვის სადგურს, ვით სამეუფოს ბოროტისასა, სადაც მართალი გზას ვერ აუქცევს განსაცდელსა მას ეშმაკისასა; სად ცოდვა კაცსა სდევნის დღე-და-ღამ, ვითა მპარავი და მტაცებელი; სად, რასაც ჰხადის მართალი მართლად, მას უმართლობად ჰქმნის ცოდვის ხელი; სად რყვნა, წაწყმედა და ღალატია, სადაც ძმა ჰხარბობს სისხლსა ძმისასა, სად ცილი, ზაკვა ძულებადა ჰხდის წმინდა სიყვარულს მოყვასისასა. განშორებია ამ წუთისოფელს, სად ყოვლი ნიჭი მაცდურებაა, სად თვით სიტურფე და სათნოება ეშმაკის მახე და ცდუნებაა.

IV განდევილა და ამ ყინულებში სულ მარტოდ-მარტო დაყუდებულა და გვამი მისი ცოდვილთ ფიქრთაგან იმ დღიდგან აღარ შეძრწუნებულა. განუდევნია გულიდამ ყველა მსოფლიო ზრახვა, ფიქრი, წადილი, რათა წარუდგეს უფლისა მსჯავრსა სულით განწმენდილ და განბანილი. დღე-და-ღამ ლოცვით, გოდებით, გვემით ხორცი სულისთვის უწამებია, და ვით ჭურჭელი იგი წყმედილი —

ცრემლით ურეცხავს, უსოვლებია. დღე-და-ღამ სულთქმა და ღალადება მოჰფენია კლდეს ყინულისასა, და არ შემწყდარა მუნ ლოცვის ცრემლი, ვითა ღელესა მას გლოვისასა. განყენებული წუთისოფლისგან აქ სული მისი აღყვავებულა, და ხორციელი გულისთქმა ყველა დამარხულა და განსვენებულა.

V არ იყო ხნიერ, მაგრამ ვით წმინდანს სულის სიმაღლე ზედ დასჩნეოდა,

ზედ ეტყობოდა, რომ სული მისი სულ სხვა მსოფლიოს შეჰხიზნებოდა. სახე გამხდარი, კუმტი და მწყრალი სიწმინდის მადლით დაჰშვენებოდა, და მაღალს შუბლსა, ნაოჭად შეკრულს, შარავანდელი გადაჰფენოდა. მისთა მცხრალ თვალთა ღრმა მეტყველება ესოდენ იყო წყნარი და ტკბილი, თითქო მათ-შიგან ჩასახებულა თვით სათნოება, კდემით მოსილი; თითქო ნელისა სიხარულთა სამოთხის ღია კარს შეჰხარიათ და სულთან ერთად უფლისა მიმართ სასოებითა მიისწრაფიან. ლოცვით და მარხვით ხორც-უძღურ-ქმნილი ჰგვანდა წმინდანსა იგი წამებულს, მრავალგზით ტანჯულს და ტანჯვათ ზედა ძლევეთ-მოსილსა და განდიდებულს.

VI წამება მისი ღმერთს შეუწირავს, ვედრება მისი ღმერთს უსმენია, და სასწაული ნიშნად მადლისა მღადადებელზედ მოუვლენია. ბნელსა სენაკსა, სად იგი მდგარა, ჰქონია მზის მხრივ ერთი სარკმელი, და მუნით თურმე გადმოდენილა შუქი მზისა და მთავრის ნათელი. ოდეს უდაბნოს გასწვრივ მთის წვერზედ მზე სხივგაფენით ამოვიდოდა, იმ სარკმლით სხივი მისი სენაკში სვეტად ბრწყინვალედ ჩაეშვებოდა. როს ჰლოცულობდა, იმ სხივსა თურმე თვის ლოცვანს მწირი ზედ დააყრდენდა, და ხორცთუსხმელი მზის სხივი იგი უფლის ბრძანებით ზედ შეირჩენდა. ეგრე ვიდოდნენ დღენი და წელნი, ეგრე უბიწოდ იგი სცხოვრობდა...და თვის სიწმინდეს ყოველდღე თურმე ამ სასწაულით შეიმოწმებდა.

VII ერთხელ, საღამოს, ლოცვით დაღლილი. გადმომდგარიყო ზღუდის კარებსა და დაფიქრებით გადმოჰყურებდა მწვანით დაფენილს მთისა კალთებსა. მზე გადახრილი ჯერ კიდევ სრულად მთისა გადაღმა არ დასულიყო და მთის წვერზედ, ვით ცეცხლის ბორბალი, ირგვლივ სხივგაშლით ანთებულიყო. ცისა ლაჟვარდი, ვით ნაკვერჩხალი, წითლად და ყვითლად მზისგან ჰღუვოდა, და განმსჭვალული მისით ღრუბელი შორს ათასფერად სხივებში ჰთრთოდა. ამა უბიწო დიადის ხილვით წარტყვევნილ იქმნა განყენებული და ვით ცხოველს ხატს ღვთის დიდებისას შესცქერდა მზესა განცვიფრებული. უეცრად ასტყდა რამ

ნიაგ-ქარი, დაჰბერა კლდეთა, ნაპრალოთ და მღვიმეთ, და მყინვარიდამ ვითა ვეშაპი შავი ღრუბელი დაიდრა მძიმეთ.

VIII დაიდრა მძლავრი, უზარმაზარი, ცაზედ განერთხო და გაიშალა, და იქ, თითქო მტერს შეეჯახაო, ჭექა-ქუხილით დაიგრიალა. შეირყა მთელი ცა და ქვეყანა იმა ჭექით და იმა ქუხილით, ცა აირია, დაბნელდა უცებ და წამოვიდა სეტყვა შხუილით. ქუხვა და ჭექა, ელვა და სეტყვა, არევ-დარევით ღრუბლების სრბოლა, ქართა, აწ გრიგლად რადმე ქცეულთა, ზარით და ზათქით კლდეებში ქროლა, — ესე ყოველნი, ერთად რეულნი, ჰგვანდნენ ცით ვლენილს რისხვას ღვთისასა, თითქო ღმერთი სჯის ქვეყანას ცოდვილს დღეს მას საშინელს განკითხვისასა. ამ დროს ის მწირი სენაკში იყო, ცრემლით ალტობდა ღვთის-მშობლის ხატსა და ხელაპყრობით ევედრებოდა წარწყმედისაგან ქვეყნისა ხსნასა.

IX უცებ მოესმა რაღაც კაცის ხმა... ეოცა ეს ხმა უჩვევი მწირსა. ყური ათხოვა — და თითქო ვიღაც

ჰკვივის, იძახის ზღუდისა ძირსა. ეცა მსწრაფლ კარებს და გადიხედა... ვიღაც კარის ჯაჭვს ზედ მოსდგომოდა, და ვით ყრმა ვინმე, ღალადების ხმით, შესაფარებელს ბინას ითხოვდა. თუ ძეა კაცის, რამ მოიყვანა ამ დროს, ამ ღამეს ქვეყნისა რღვნისას? მხეციც, ნადირიც თვის ბუდეში ჰძრწის მორიდებული ამ რისხვას ღვთისას! ჰკითხა, — „ვინა ხარ? კაცი, თუ მავნე, აქ მოგზავნილი ეშმაკისაგან?“ — „კაცი ვარ, კაცი!.. მომეცი ბინა, მიხსენ, ღვთის მადლსა, სიკვდილისაგან. ვერ ჰხედავ, ლამის ცა ჩამოიქცეს და ზედ დაეცეს დედამიწასა? რა დროს კითხვაა? შემებრალე მე და ნუ დამიჭერ ჭერსა, ბინასა“.

X — „მართალი სთქვი შენ... თუ ხარ ძე კაცის, ცოდვაა გარეთ დაგტოვო ამ დროს; თუ მაცდური ხარ, სჩანს ღმერთს სწადიან მწირი ცოდვილი დღეს გამომცადოს. ამოვედ, ვინც ხარ!.. იყავნ ნება ღვთის!.. ხელი ჩაავლე ემაგ რკინის ჯაჭვს, ნუ შეშინდები... კიბეა იგი და ზედ რგოლები საფეხურად აქვს“. და იმ ბნელაში იგი წვალეებით ავიდა მალლა იმა ჯაჭვითა. მუნ დახვდა მწირი... რაა? ვინ არის? ვერ გაარჩია სიწყვდიადითა. — „გამომყევ,

ვინც ხარ! ბინას მოგცემ შენ, გაგიზიარებ ჩემსა სენაკსა... სახლი ღვთისაა...შენც შეგივრდომეხს,შენებრ მახვეწარს მრავალსაც სხვასა”. წაუძღვა წინ და შევიდნენ სენაკს... იქ უფრო, ვიდრე გარეთ ბნელოდა, მხოლოდ კი ერთგან ღველფად ქცეული ცეცხლი ჩამქრალი ფერფლ-ქვეშე ჰჩნდოდა.

XI რა დედა-ღვთისამ სენაკს შეუშვა და არ შერისხა იგი მოსული, გულში სთქვა მწირმა: ძეა კაცისა და არა მავნე, ბოროტი სული. სტუმარი იგი დანაცრულს ცეცხლსა ფიცხლავ მივარდა დამზრალი, სველი, ღველფი გაქეჟა, ჩაჯდა ცეცხლა-პირს და გაიწოდა სათბუნად ხელი.

—„უჰ, უჰ, რა ცივა!.. — სთქვა მან სტუმარმან: — ლამის გავშეშდე სიცივისაგან!..”მწირს ხმა ეოცა... ქალის ხმას ჰგვანდა... შეკრთა, შეშინდა ამა ხმისაგან. ნუთუ აწ ბედმა ქალის სახითა განსაცდელი რამ მას მოუვლინა? და ვითა ელვამ, ამისმა ფიქრმა გულში ზარცემით მწირს გაურბინა. მაგრამ იქნება ბედმა ეგე ჰქმნა მისდა საცდელად თვით უფლის ნებით!.. და კისრად იდო, ვით ნება ღვთისა, სასოებით და გულდამშვიდებით.

XII —„შემა არა გაქვს? — ჰკითხა სტუმარმა: — მოიტა ცეცხლი ავანთო ერთი, ხვალ თუნდა მთელ ზურგს მე ამოგიტან, ოღონდ დღეს გავთბე, შენ შენი ღმერთი”. მეუდაბნოემ იქავ კუთხიდან მოზიდა შემა, ცეცხლი აანთო. რა გაძლიერდა, ცეცხლისა შუქმა ბნელი სენაკი სინათლით მორთო. ხოლო რა შუქი იმა ცეცხლისა სტუმარს იქ მჯდომელს ზედ მიეფინა, გასაოცარი რაღაც შვენება განდეგილს თვალწინ წარმოედგინა: ყმაწვილი ქალი, სავსე სიცოცხლით, სავსე შვენების ჯადოთი, გრძნებით, ნაზად, ამაყად ცეცხლის პირს იჯდა, ვით მინდვრის შველი ყელმოღერებით. ეშხითა მფრქვევსა მის შავსა თვალეხს თვით ცეცხლი სითბოს ეცილებოდა, მის ელფერთაგან თვით ცეცხლის შუქი, ვითა ძლეული, უკუ-ჰკრთებოდა.

XIII თვით მადლს ტრფობისას რომ მოესურვოს ხორცსხმულად ვლენა ოდესმე ქვეყნად, უკეთესს სახეს ვერ ინატრებდა თავის სიცოცხლის

გამომსახველად. მაშინაც ვინ სთქვას, — ვინ ვის აშვენებს, მაदლი ამ სახეს, თუ სახე მადლსა!.. თვით შური, მტრობა ვერ უპოვიდა ქალს მშვენიერსა ვერაფერს ნაკლსა. მის თვალთა ელვით, ღაწვთა შუქფენით, გულ-მკერდის რხევით ვინ არ ათრთოლდეს!.. დახე მის ტუჩთა!.. თითქო თვით ტრფობას თვის ნაზი კოცნა ზედ დარჩენოდეს. ვის არ მოიმხრობს, მოინადირებს ყოვლად ძლიერი მშვენიერება!.. თქმულა — მხეციც კი გააფთრებული მის წინ დატკბება და დაწყნარდება. და დაუწყნარდა ძალს შვენებისას

იგი მწირიცა მწყრალი, გულმშრალი, და უცოდველის გულის-ტკივილით ქალს შეაჩერა ტყვექმნილი თვალი.

XIV ბოლოს ჰკითხა მან: — „ვინა ხარ, შვილო? ამ უდაბნოში რამ მოგიყვანა? მერე ამ დროსა, როს ავდრისაგან ლამის წაირღვნას მთელი ქვეყანა?“ — „მწყემსი ქალი ვარ... აქ მთის კალთებზედ ცხვარს ვამოვებდი მამი-ჩემისას, ბალახმა ცხვარი ამოიტყუა და მეც ამოვეევ ფარასა ცხვრისას. ლამაზი იყო ამ დღის საღამო, რა-რიგ ჰშვენოდა მზე დამავალი! შევხედე თუ არ იმ მზეს, იმ ცასა, გავშტერდი ველარ მოვსხლიტე თვალი.ღვთის სახესავით გარს შუქმოსხმული მთის წვერზედ დიდი მზე ბრწყინვალეობდა და საკვირველი ის სანახავი თვალთანა ერთად გულსა მტაცებდა. სულ დამავიწყდა მამის ნათქვამი: — ნუ ენდობიო, შვილო, ამ მყინვარს, ნახავ, მზე ადგას, უცებ გაწყრება და წამოხეთქავს ციდამ ნიაღვარს.

XV „მაგრამ რას იზამ? მოდი, გულს უთხარ, — კარგ სანახავზე ნუ ხართქო ხარბი!.. მე იქ გავერთვი... მყინვარმა თურმე უცებ შეიკრა მრისხანედ წარბი. ცა მოიღრუბლა, წამს ჩამობნელდა, მთიდანა ცივი ავარდა ქარი, მოვინდომე ცხვრის გამობრუნება,გვიანლა იყო, ვერ მოვასწარი. უცებ შემემთხვა იქავ ავდარი, სეტყვა ტყვიასებ წამოუშინა, ცხვარი გამიფრთხო, ვერ მივეშველე, ბნელაში ფეხიც ვერ წავდგი წინა. მართლა, უნდობი ყოფილა ეს მთა! უცებ სცოდნია ჩამობნელება, უცებ სამოთხეს ჯოჯოხეთად ჰქმნის, უცებ გიტკობს და უცებ აფთრდება. ვიშ!..რად გავტეხე მამის ნათქვამი!.. ახია ჩემზე, რაც დამემართა! მამის ურჩსაო,

გამიგონია, გზა თურმე არსად არ წარემართა.

XVI „დავლუპე ცხვარი მე მამის ურჩმა, მე გავცემ პასუხს, ჩემი ბრალია!..მაგრამ შენვე სთქვი: განა წაუხვალ, რაც ფათერაკად მოსავალია? თითონ ცხვარს მაშინ როდი ვჩიოდი, მე მამა-ჩემი მებრალებოდა, მამის-ერთა ვარ, მამას ვუყვარვარ, ვწუხდი, რომ ჩემთვის შეწუხდებოდა. ცხვარი დავლუპე, — ეგ ერთად-ერთი მამის სარჩო და საბადებელი, მაგრამ წარბსაც კი არ შეიხრიდა, ოღონდ ვენახე მე უვნებელი. ვიდექ სეტყვის ქვეშ ბნელაში სერზედ... ცა ქვეყნის დანთქმას თითქო ჰლამობდა, ჰჭექდა და ჰქუხდა... და ჩემთა ფეხ-ქვეშ თითონ მთის ძირიც იძროდა, ძრწოდა. რა მექმნა ბეჩავს!.. საბრალო თავი სად შემეფარა, გადამერჩინა? ვსთქვი, — აქავ დავრჩე და ბედს მივენდო,თუ გავბედო და წავიდე შინა?

XVII „დავრჩენილყავ, მერე ვინ იცის, გავალწევდი-და ამ ღამეს ბედშავს?.. წავსულიყავ და ამ ბნელაშია კლდე-ღრეში სადმე ჩავიჩეხდი თავს... მაინც გავბედე შინისკენ წასვლა, ვსთქვი, რაც მომივა, დე მომივიდეს! თურმე ნუ იტყვი, გზა ამრევია და მოვსდგომივარ მონასტრის ზღუდეს. ჯაჭვს ზედ წავაწყდი... და მაშინ მივხვდი, რომ აქ მყინვარის მონასტერია, ისიც ვიცოდი მამი-ჩემისგან, რომ მონასტერში ვიღაც ბერია. გახარებული გეძახდი დიდ ხანს, შენც კი კარგა ხანს მე ხმა არ გამე...ვსთქვი, — ვაიმე თუ ვერ გავაგონო და აქ მომიხდეს ვათიო ღამე!.. მაგრამ მიბრალა ჩემმა გამჩენმა და შენამდე ხმა ამოვაწვდინე... სხვა ხომ შენც იცი... ღმერთმა გარჩინოს, როგორც შენ მე დღეს გადამარჩინე”.

XVIII —„მე ნუ მიმადლი, შვილო, შენს დახსნას, ღმერთია ყველას მშველელი, მხსნელი... ღვთით არ-განწირულს ყველგან წინ უძღვის მისი მარჯვენა შემწყნარებელი”. —„შენ კი ეშმაკი, მგონი, გეგონე”. —„ნუ მიწყენ, შვილო, და ნურცა გიკვირს!.. შენვე სთქვი, სხვა ვინ მოხედავს ქვეყნით ერთს დავიწყებულს და განდეგილს მწირს!” —„განა ქვეყნადა შენ არავინ გყავს,ან ძმა, ანუ და, ან ნათესავი?” —„მყვანდნენ... და ყველას გამოვეთხოვე, აქ მოველ და ღმერთს შევწირე თავი”. —„მას აქეთ ბევრი წელიწადია?” —„არ ვიცი”. — „როგორ?” — „არ ვთვლი წელთა-სვლას,

მოშორდი, შვილო , წუთის-სოფელსა და რაღას ვაქნევ იმის ჟამთა-ცვლას!” — „მოშორდი და აქ სულ მარტოკა ხარ?” — „ეგეთი არის, სჩანს, ნება ღვთისა”... — „როგორ თუ ღვთისა? ღმერთს რაში უნდა ამ ყინულებში ყოფნა კაცისა?

XIX „ღმერთო, ნუ მიწყენ, ნურც შენ გამკიცხავ მე უმეცარსა მეტის თქმისთვისა... როცა აქ ცხვარი მიძოვებია და შემიხედავს მყინვარისთვისა, მომგონებია მამის ნათქვამი, იქ, ყინულებში კაცი სცხოვრობსო, სულისთვის ხორცი გაუწირნია, უწუთისოფლოდ მარტოდა სძლებსო, — გამკვირვებია მე ეს ამბავი!.. მითქვამს: იქ ყოფნა რას არგებს სულსა? განა სწყინს ღმერთს, რომ კაცი შეჰხარის ქვეყანას, ღვთითვე დაბადებულსა? ვფიქრობდი: ნეტა მამ რისთვის მორთო ესე ლამაზად წუთის-სოფელი? განა მისთვის, რომ ადამიანმა შეაჩვენოს და აიღოს ხელი? ყველაფერს უნდა გამოვეთხოვო, ჩემს ტოლს და სწორსა, ლხინს და სიხარულს?!. ღმერთო, ნუ მიწყენ... ვერ ვიზამ მაგას! ადრე და მალე ვერ მოვიკლავ გულს!..

XX „ან შენ როგორ სძლებ უწუთისოფლოდ! მერე იცი კი რა-რიგ ტკბილია! აქ სიკვდილია, იქ კი სიცოცხლე, აქ ჭირია და იქ კი ლხინია. ნუთუ თვისტომი, ტოლი და სწორი ყველა გულიდამ ამოგიღია? ნუთუ ნაღველი, დარდი და ჯავრი თან არავისი წამოგიღია, არ გაგონდება არც მამა, დედა, ან ძმა, ანუ და, ან სახლი, კარი? ნუთუ მის-დღეში არა გყოლია მოკეთე, გულის შემატკივარი?! როგორ მოშორდი?..” — „რა გითხრა შვილო? ყველაზე უფრო სული ტკბილია, იგი ტყვე არის წუთის-სოფლისა და ეგ ყოველი მის ბორკილია”. — „მამ ვინც ქვეყნად ვართ, ყველა წავწყდებით, ვეღარ დავიხსნით ვერაფრით სულსა?” — „ხსნა ყველგან არის... ხოლო გზა ხსნისა ესეთი მერგო მე... უბედურსა...”

XXI „უბედურსაო”?! და მწირსა უცებ გულს ელდა ეცა ამ სიტყვის თქმაზედ... ესეთი სიტყვა ხომ ჩივილია, და ვით მოადგა იგი ენაზედ? „უბედურსაო”?!. ეგ ხომ სიტყვაა გულის-ტკენის და სამდურავისა! ეგ ხომ სულთქმაა, აღმოკვნესაა ბედნიერების დამკარგავისა!.. მან რა დაჰკარგა?.. ნუთუ არ ჰყოფნის, რომ მან დასძლია საწუთროება, განდგა მისგან და აქ

მოიპოვა

სულის მშვიდობა და მყუდროება? ნუთუ დაკარგვად აწ მიიჩნია დამარხვა ხორცის, გულთქმის, ვნებისა, და არა ჰკმარის, რომ სულს დაუდგა წმინდა საყდარი უკვდავებისა? რა დაემართა? რა მოუვიდა? ნუთუ უჩივის აწ იგი ბედსა? ნუთუ აწ ჰნანობს ქვეყნის დათმობას და მუნათს რასმე სდებს შემოქმედსა?

XXII არ შეჰკადრებს ღმერთს იგი სამდურავს! არ გასწირავს სულს შევედრებულსა! ვით არ იკმარებს ღვთისა კურთხევას, მასზედ გულუხვად მომადლებულსა!.. არა და არა!.. მაშ რამან სძლია და ეს სიტყვა რამ ამოაკვნესა? მიმოიხედა თვის გარს საბრალომ, თითქო მტერს ეძებს შემაცდენელსა. არავინ იყო... ხოლო ცეცხლა-პირს ქალს დაღალულსა მისძინებოდა, და ცეცხლის შუქი მის ტურფა სახეს, ვით საყვარელსა, ზედ დაჰხაროდა. საოცარ იყო მიძინებული იგი სიტურფე, იგი შვენება!.. თითქო მის შექმნას ერთად ცდილანო თვით სიყვარული და ნეტარება. თითქო თვით მადლსა შვენებისასა თვისი საუნჯე აქ დაჰბნევიან და ეშხსა, ვითა იადონს ვარდზედ, სული მის ღაწვზედ დაუღევია.

XXIII და რა იხილა კვლავ იგი მწირმა, დაუცხრა სული აქოთებული და რაღაც ძალით ქალზე კვლავ დარჩა თვალი ტყვექმნილი, გაშტერებული. რად შეემსჭვალა თვალი ამ სახეს? ის სახე ატკობს, თუ ეოცება? მორიდება ჰსურს და ნეტა თვალი რად ეურჩება და არ ჰნებდება?! დიდხანს დასცქერდა... ნეტა რა სხივი გულს ჩაეფინა ნელი და თბილი!.. ჰძრწის, მაგრამ იგი ძრწოლა რად არის ესოდენ ამო, ესოდენ ტკბილი! აქამდისაც ხომ გული უძგერდა... ეხლა სულ სხვაა მის გულის ძგერა!.. ეხლა მის გული თითქო ებანს სცემს და ისმის ჩუმი ებნის სიმთ ჟღერა. როგორ იწამოს და რა დაარქვას ამ ჯერ არ ცნობილს სიტკბოებასა? თუ ცოდვა არის, ეგრე რადა ჰგავს სულისთვის აღთქმულ უკვდავებასა?

XXIV ფეხი წინ წადგა... არ იცის კი რად? ქალს კვლავ ეძინა ნეტარის ძილით, ძილში ჩაყოლილს ფიქრს, თუ ოცნებას ბაგე გაეპო ლადის

ღიმილით. იმა ღიმილის გრძნეული ჯადო ზედ დასაკვდომად კოცნას იწვევდა და იმა წვევის მაცდურებასა ზე-არსთა ძალიც ვერ გაუძლებდა... და ვერ გაუძლო საწყალმა მწირმაც... და დაიხარა თავი თუ არა, უცებ გაშეშდა... ეჰა, წაწყმედავ, ეს რა სურვილი გულს გაიტარა!.. ნუთუ იძლია? არა და არა!..მის სასოება არ დაუძღურდეს და რაცა სწყურდა აქამდე მის სულს, იგივე უნდა ბოლომდე სწყურდეს!.. არა და არა!.. არ აიყრის მადლს, და სულს, ღვთისაგან უკვე მიჩნეულს, არ ანაცვალებს და არ დაუთმობს ხორცს, ესდენ ღვაწლით და ტანჯვით ძლეულს!

XXV მაგრამ ეს რაა?.. „წაწყმდი თუ არა“! ეს ვინ ჩასძახის ნიშნ-გებით ყურში! „დაგძლიე თუ არ!..“ ეს ვინ გაჰკვივის გახარებული იმის მკვდარ გულში! ეს რა ჰხარხარებს! ეს რა დასცინის! ეს რა ხმა ისმის მის გარს ლხენისა! მართლა ეგრეა, თუ ყველა ესე მხოლოდ ცდომია ყურთა სმენისა!..

და შიშით, ზარით გარს მოიხედა... კვლავ არვინ იყო... ქალს კვლავ ეძინა... იდგა და უცებ ძრწოლით, კანკალით პირქვე დაემხო ღვთის-მშობლის წინა. მით რა ეშველა?... იგივე ქენჯნაა, იგივე ძრწოლა, შიში და ზარი! რად არ დადგება, რად არა სცხრება იგი ნიშნ-გების წყეულთ ხარხარი! სული გულს იწვევს ღვთისა ვედრებად, გული სხვას ამბობს, არა ჰნებდება... ნუთუ ღვთის-მშობლის საფარველ-ქვეშეც წყეული ხორცი არ დაწყნარდება!..

XXVI ზე აიხედა... დედა-ღვთის ხატსა მავედრებელი შეჰმართა თვალი... და ვაი, წმინდა ღვთის-მშობლის ნაცვლად,თვალთ-წინ დაუდგა იგივე ქალი! ეს რა ეწვია? ამას რას ხედავს?ცხადია იგი, თუ აჩრდილია? ნუთუ მის ცოდვით თვით წმინდა ხატი ამ ცოდვილ სახედ გარდაქმნილია? ნუთუ აწ ღმერთი ღირსად არ ჰხადის, რომ დედა-ღვთისა კვლავ ინახულოს და მის შეწევნით მისვე წინაშე ხორცზედ კვლავ ძლევა ისასწაულოს?... პირჯვარი უნდა — ხელი არ ერჩის, ლოცვის თქმა უნდა — ენა ებმება, ხატის ხილვა სწყურს და იგივე... იგივე... ქალი წყეული თვალთ ელანდება! „აბა სძლიეო!..“ და კვლავ ვიღაცამ გაიხარხარა იმის სენაკში... აწ იმა ხარხარს ველარ გაუძლო და როგორც გიჟი გავარდა

კარში.

XXVII რიჟრაჟი იყო და თენდებოდა, გადაყრილიყო ციდამ ღრუბელი, და დაწყნარებულს წუთის-სოფელსა დილის ნიავი დაჰქროდა ნელი. ეს ვინ ჰრბის, დაძრწის? ეს ვინ ჰტანტალებს იმ კლდეებშია თმააბურძგნული? ნუთუ მწირია?.. იგია, იგი, ვითა სიკვდილი გაფითრებული. აჰა მოვარდა, ზღუდის პირს დადგა და მწყურვალეებით უცქერს მთის წვერსა, თითქო იქიდამ გამოელისო თვის უკანასკნელს ნუგემს და ბედსა. მზის ამოსვლასა ელოდებოდა...რად არ ამოდის? რად გვიანდება? დღემდე თვით ჟამი არარა იყო,და ეხლა წუთიც რად უძნელდება?.. ამოვიდა მზეც... მსწრაფლ უკუ-იქცა, შევარდა სენაკს გახარებული, და კვლავ მზის სხივი იმავე სვეტად ჰნახა სარკმლიდამ გადმოშვებული.

XXVIII გულზედ მოემო... კვლავ სასოებით დედა-ღვთისასა მიაპყრა თვალი, კვლავ ჰნახა იგივე ცხოველი ხატი მადლით, ნუგემით გადმომზირალი. არ შერისხულა, სჩანს, ჯერეთ ღვთისგან!.. და ღმერთს მადლობა ცრემლით შესწირა... მივარდა ლოცვანს, დააყრდო სხივზედ და, ეჰა, სხივმა არ დაიჭირა!.. დაესხა რეტი, თვალთ დაუბნელდა, გაშრა, გაშემდა ზარდაცემული,ერთი საშინლად შეჰბღავლა ღმერთსა და იქავ სხივ-ქვეშ უტევა სული. — და იქ, სად წმინდანთ უდიდებიათ ღმერთი მსჯავრის და ჭემმარიტების, იქ, სად უწირავთ უფლისა მიმართ მსხვერპლი ქებისა და ღაღადების, — აწ შორის ნანგრევთ და ნატამალთა მარტო ქარიღა დადის და ქშუის, და გამომფრთხალი ჭექა-ქუხილით მუნ შეხვეწილი ნადირი ღმუის...

6 თებერვალი, 1883წ.

ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში? რასაც ვმსახურებთ, მას ერთგულად კვლავ ვემსახუროთ, ჩვენ წმინდა სიტყვა უშიშარად მოვფინოთ ხალხში ბოროტთ საკლავად, — მათ სულთ-ხდომის სეირს ვუყუროთ. თუ კაცმა ვერ სცნო ჩვენი გული, ხომ იცის ღმერთმა, რომ

წმინდა არის განზრახვა და სურვილი ჩვენი: აგვიყოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართველის ბედმა და დაე გვძრაახონ, — ჩვენ მის ძეგნით დავლიოთ დღენი. ჩემზედ ამბობენ: „ის სიავეს ქართველისას ამბობს, ჩვენს ცუდს არ მალავს, ეგ ხომ ცხადი სიძულვილია!” ბრიყვნი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე სცნობს — ამ სიძულვილში რაოდენიცი სიყვარულია!

ოქტომბერი, 1861 წ.

ყვარელი.

გუთნის დედა

”გადი-გამოდი, გუთანო, ღირღიტავ, ბანი უთხარო”. ერთს ბედ ქვეშა ვართ, ლაბავ, მე და შენ, წილად გვარგუნეს შავი მიწა ჩვენ. ერთგულად ვჭიმოთ ჭაპანი ჩვენი, უსიხარულოდ დავლიოთ დღენი, ბელტი ბელტზედა გადმოვაწვინოთ და შრომის ოფლი მიწას ვაწვინოთ. ნუ დამიღონდი!.. შენი უღელი ჩემს უღელზედა არ არის ძნელი: მეც შენებრ მიწას დავყურებ თვალით, რადგანაც ზეცა წამართვეს ძალით; შენებრ მეც მელის მიწა ვით მსხვერპლსა, სიკვდილის შემდეგ დასავიწყელსა. შენ პირუტყვი ხარ და მე მეტყველი?!. ეგ, ჩემო ლაბავ, ნუ შეგშურდება... რად მინდა ხმალი, თუნდ იყოს მჭრელი, თუ სიმართლისთვის დამიჩლუნგდება? აბა, რას გვარგებს ჩვენ ის გუთანი, რომე აჩეჩოს მარტო მიწანი და არ მოსთხრიდეს ძირით იმ ბალახს, რომელიც უშლის თესლსა ამოსვლას? მე ჩემის ჭირის, ჩემის წუხილის, ჩემის კაცობის გულის დუღილის სიტყვანი გულში მეზადებიან, მაგრამ გულშივე უხმოდ ჰკვდებიან. შენ ვერ გაიგებ მეტყველის ტანჯვას, როცა სიტყვასა მართალს გულში ჰკლავს!.. აქ, მენდე, ლაბავ, ჩემი უღელი შენს უღელზედა უფროა ძნელი. მაშ, რა გაღონებს?.. გასწი ჭაპანსა და გაიტანე გუთანი ბოლოს, ნუ უღალატებ ძველს ამხანაგსა, ის შენ აცხოვრე, მან შენ გაცხოვროს!..

4 ივნისი, 1858 წ. პეტერბურგი

(ბოლო რედაქცია 1863 წ.)

მწუხარება

ქვეყანაზედ და ზეცაზედა იყო დუმილი, მოლხენით იყვნენ უდარდელნი მთიებნი ცისა... და მე კი მკლავდა მწუხარების წყლულთა ტკივილი, შიგ გულში მედვა სასიკვდილო გესლი სევდისა. სული მიგუბდა, გული მტეხდა ტკივილით, ტანჯვით, თითქოს ჩემს გვამსა ზედ-გადესხა ნავთი მდულარე, ძარღვნი სკდებოდნენ საშინელის წვითა და დაგვით, ტვინი მეწოდა, გესლი მწვეთდა თვალთაგან მწარე. ესე უწყალოდ განწირული და დაშთომილი ვეგდე მარტოკა უცხო ცის ქვეშ დიდ კლდისა პირსა, ქვეყანაზედ და ზეცაზედ კი იყო დუმილი, მოლხენით იყვნენ უდარდელნი მთიებნი ცისა!

11 ივნისი, 1860 წ.

პავლოვსკი.

მტკვრის პირას

ლ. მალალაშვილს

კვლავ ჩემ-წინ მტკვარი მორბის ქუხილით, ამ ქუხილში ვცნობ მშობლიურ გრგვინვას, კვლავ ჩემი გული იმავ წუხილით შეჰკვნესს მღვრიე ზვირთთ მღერითა დენას. კვლავ განიღვიძეს ჩვეულთა ფიქრთა და აღმეშალა დიდის ხნის წყლული... შევკვნეს, შევსტირი მე ამა ზვირთთა, თითქო მათ შთანთქეს ჩვენი წარსული. წაგშლიან კვალნი, დროო ნეტარო! მტვრად აღუგვიხარ საუკუნესა... მისმინე აჟა, მისმინე, მტკვარო, იმ დროთ გარდაეც ეს ჩემი კვნესა

3 ოკტომბერი [1859წ.]

ტფილისი.

ოჰ, სად არიან, სიჭაბუკევე, სიტკბონი შენნი? სად არს აღმტაცის

სიყვარულის ტანჯვა, სამოთხე?განძრვილვარ გრძნობით, უდროოდ
მეკვეთნენ ფრთენი, გაზაფხულია, მე კი ვდგევარ ვით უფოთლო ხე.
აღმესპნენ იგი საოცარნი ყრმობის სიზმარნი, გულმა დაჰკარგა იმ
სიზმრების სარწმუნოება... თვალ-წინ მიყრია უკეთესნი ყვავილნი
მჭკნარნი, მომიკვდა ეჭვ-ქვეშ მაცხოვარი თვით სასოება. ჭკვამ მოჰკვეთა
ფრთა ჩემ ჭაბუკ დღის ლალსა გრძნობასა, ცივად დაარქვა "ფუჭი ალი"
ღვთიურ ტრფობასა, მან დამინგრია წმინდა გრძნობის წმინდა ტადარი...
ვაი მას, ვინცა ჭაბუკობას ჭაბუკ არ არის!..

30 ნოემბერი, 1859 წ.

ვაი, მას — ვისაც ვაძლევდი მსხვერპლად ჩემს თავს, სიცოცხლეს,
გრძნობას, სურვილსა, ის აღარ ჰყვავის ამა ბნელ ქვეყნად, ეხლა ის არის
მცხოვრები ცისა!.. გამიქრა ბედის ჩემის ვარსკვლავი, კვლავ დამიობლდა
ობოლი თავი, წამერთო ყველა და ნუგეზად დღეს მარტოდა ცრემლნი მე
დამშთენიეს.

19 თებერვალი, 1859 წ. პეტერბურგი

(ბოლო რედაქცია 1860წ.).

აჩრდილი

(ვუძღვნი ივ. პოლტარაცკის და ილია წინამძღვრიშვილს)"რა ვარდმან
მისი ყვავილი გაახმოს, დაამჭკნაროსა, იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა
საბაღნაროსა".რუსთაველი. I აღმოზრწყინდა მზე დიდებულადა და
განათლა ქვეყანა ბნელი, კავკასის მთების წვერთა მაღალთა ზედ
გადაჰფინა ოქროს ნათელი. აღმოჩნდა მთების ზემოთ მყინვარი, ცისა და
ქვეყნის შუა დაკიდულ, იგივე ზვიადი, იგივე მძვინვარი, იგივე დიდებულ

და დადუმებულ. ქვესკნელთ ძალთაგან იგი მთა მედგრად ცის გასარღვევად აღმოზიდულა, მაგრამ მის სრბოლა ცაში უეცრად თითქო განგებით შეყენებულა. მისი ყინულით ნაკვეთი თავი მოირთო მზისა ოქროს სხივებით, ქვეყანას მშიშარს მის ფრთეთა ზვაჳი დასცქერის რისხვით და მუქარებით, თითქო ელისო განკითხვის დღესა, რომ იგრიალოს, წამოიქუხოს, ხმელეთს დაეცეს, მერმეთ ქვესკნელსა, თვითც დაიღუპოს, ისიც დაღუპოს. II მაგრამ ისეთი მშვიდი, ნარნარი იყო იმ დღისა ლამაზი დილა,

რომ თვით მყინვარის რისხვა და ზარი იმ დილის მადლსა დაემორჩილა. ქვეყანაც იყო დადუმებული, თითქო დუმლით ყურს უგდებს ცასა, — და ცაც უღრუბლო და მხიარული გადმოაფენდა მადლს ქვეყანასა. ხოლო კი ჩემი უნდო გონება არ მოიხიბლა იმ დილითაცა... “ნუ გჯერსო, — მითხრა, — ეს მყუდროება, ”სტყუისო ზეცაც და ქვეყანაცა!” ამგვარი დილა ქვეყანას ბედკრულს ”ბევრჯერ სხვა დროსაც გასთენებია, ”მაგრამ არც ერთხელ მის გულსა ვნებულს ”მადლი ცისა არ მიჰკარებია. ”სულ ტყუილია, რასაც ეხლა ჰგრძნობ... ”ქვეყნის დრტვინვაა დაუძინარი,— ”ღრმად ჩააკვირდი მის დუმილს და სცნობ,—”თვით მაგ დუმილში რა წყევლაც არი!..”

III ბოლოს კი დილის სიტკბოებამა მეც განმიფანტა ეჭვთა ღრუბელი და ყოვლად მხსნელმა სასოებამა მომცა ნუგეში მაცხოვნებელი. ვსთქვი თუ: სადაც ცა ეგრე მჭვირვალეზს, ღამე ესეთის დილით თენდება, სადც მზის ნათელი ეგრე ბრწყინვალეზს, იქ ძალუმს კაცსაც ბედნიერება. ამა ნუგეშით აღძრული სული აღმევსო ნელის სიხარულითა, ეჭვთაგან წინათ გვემული გული განცხოვლდა წმინდის სიყვარულითა; გარდმომევლინა ყოვლად შემძლები ვეყნისა ამის სიკეთის რწმენა,

აღმიფრთოვანა მან ოცნებები და განმიწმინდა ხედვა და სმენა. თვალთ ჩემთ განშორდა თითქო სიბნელე ხედვად უცნაურთ სახილველისა, მოეხსნა ყურთა თითქო სიძნელე სმენად ბუნების მეტყველებისა. ეწვივნენ იგი უცხო ხილვანი, სავსენი ლხენით, ნეტარებითა,— რომელთაც წარაქვთ კაცთ გულისთქმანი საიდუმლოზის მაცდურებითა.

IV და მომევილინა მე კაცი დიდი, მყინვარზედ მდგომი მოხუცებული; ვითა ქვეყანა — ისც იყო მშვიდი, უძრავი, უხმო, დაფიქრებული. მარჯვენა ხელით ეჩრდილნა თვალნი, ყურადღებითა შორს გაჰყურებდა, მის გარემომო შვენოდნენ მთანი და მათ ფეხთა ქვეშ თერგიც გაჰყეფდა. თერგი მრისხანე, თერგი მბდღვინვარე ქაფისა ზვირთთა მიაქანებდა, ვით შმაგი ლომი დაჭრილი, ცხარე, ჰრბოდა, ჰბლაოდა, მიღრიალებდა, სჭექდა და ჰქუხდა... კლდენი და მთანი თვის მაშფოთარ შვილს გადმოჰყურებდნენ და მის ბლავილთან მათი ყრუ ხმანი ხეობაშია მგზავრს აშინებდნენ. იქით, შორს, სჩანდნენ მინდორნი, ტყენი, და იმათ შორის — არაგვიც ჩვენი...

V ჩვენო არაგვო! რა რიგ მიყვარხარ! ქართველის ცხოვრების მოწამედ შენ ხარ... შენს კიდებზედ ჩემი მამული იყო ერთ დროსა გამშვენებული! ჩემის ქვეყნისა დიდება ძველი შენს წმინდა თვალ-წინ აყვავებულა; მიყვარხარ მისთვის, რომე ქართველი აქ — შენს კიდებზედ დაბადებულა. შენ ზვირთებ შორის ჩემის ქვეყნისა გრძელი მოთხრობა დამარხულია და წმინდა სისხლი ქართველებისა შენს კიდებზედ გადასხმულია. იქ, სადაც შენსა ძლიერსა წყალსა შეურევ მღვრიეს და მდოვრსა მტკვარსა, იქ ერთხელ ქართველის სიცოცხლე ჰდულდა, იქ მამულისთვის ქართველის ხმა ჰქუხდა. შენს ზვირთებს გაჰყვნენ საუკუნენი და საუკუნეთ — იგი ქართველნი!.. გულ-ხელთ დაკრეფით შენსა წმინდა წყალს რამდენჯერ ტანჯვით ვადევნებდი თვალს!.. რას ვეძებდი მე? ჩემ ქვეყნის წარსულს, შენ-წინ დაღუპულს ჩემს ძველსა მამულს, — და მარტო სისხლი ჩემს თვალს დაღალულს აძლევდა ხოლმე გულსაკვდავ პასუხს.

VI მაგრამ საკუთრად არცა არაგვმა, არც თერგმა, არც ტყემ და არცა მთამა არ მიიზიდა მოხუცის თვალი, მთიდან ამყად გადმომზირალი, — სრულ საქართველო მოჩანდა შორსა... იგი მოხუცი მას დააცქერდა; ქვეყნის მარგალიტს, მაგა ობოლსა, სიყვარულითა იგი დამზერდა. საიდანა ხარ, რამ მოგავლინა, ჰოი, საკვირველო კაცო, მითხარი? რათ დაგიგდია შენ შენი ბინა და ამა მთაზედ რისთვის ხარ მდგარი? და, რა ვსთქვი ესა, მსწრაფლვე მომესმა იმა მოხუცის დიდებული ხმა:

VII “მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა!.. მე ვარო შენი თანამდევნი, უკვდავი სული. შენთა შვილთ სისხლით გული სრულად გარდამებანა, ამ გულში მე მაქვს შენი აწმყო, შენი წარსული. მეცა ვტანჯულვარ, ჰე, ბედკრულო, შენის ტანჯვითა, შენისა ცრემლით თვალნი ჩემნი მიტირებია, მეც წარტყვევნილვარ წარსულთ დღეთა შენთა ნატვრითა, შენის აწმყოთი სული, გული დამწყლულეზია. წარვლილთა დღეთა შენთა მახსოვს დიდებულეზა, ვიცი, რომ იყავ ერთხელ შენცა მორჭმულ-ძლიერი, შენცა გფენია ქვეყნის მაღლი — თავისუფლეზა, ეხლა აღგვილა ყველა ესე, ვითარცა მტვერი... და ძესა შენსა დღეს არც კი სწამს შენი აღდგენა, განწირულეზის შთასდგომია მას გულში წყლული, მას დაჰკარგვია ტანჯვათ შორის შენდამი რწმენა და დაუგდიხარ, ვით ტადარი გაუქმებული. ვიდრე მე შენი არ გაიკვლევეს ზოგად ცხოვრეზას და მცნეზის ნათლით ზე-აღზიდულ, ამალლებული ჰკვით არ განსჰვრიტავს საზოგადო ცხოვრეზის დენას, იმ დრომდე იგი უიმედო, შეწუხებული, უქმისა დრტვინვით, გულის-წვითა მწარე ცრემლს დაღვრის, მაგრამ არ ირწმენს, წამებულო, შენს აღდგენასა, და იგი ცრემლი ურწმენობის, ეჭვის და ტანჯვის, ჰლადადებს მხოლოდ ძისა შენის უძლურეზასა.

VIII ”აქ არვის — დიდსა, თუ პატარასა, — ქვეყნის ტკივილით არ სტკივა გული, დაჰვიწყებია, რომ ქვეყნად ცასა ღვთად მოუცია მარტო მამული; დაჰვიწყებია, რომ დიდი არი ღვთისა წინაშე იგი ცხოვრეზა, რომელიც ქვეყნის წვითა დამწვარი ქვეყანასავე შეეწირეზა. წმინდაა იგი, ვისაც ეღირსა მამულისათვის თავის დადება!.. ნეტა იმ ვაჟკაცს, ნეტა იმ გმირსა, ის თავის ხალხში აღარ მოჰკვდეზა. მას განაცოცხლებს სიმღერა ხალხთა, შორს საუკუნეთ ეტყვის მის სახელს, და არა ერთხელ ჰაბუკთა ყრმათა ხმლის ტარზედ ძლიერს აუთრთოლებს ხელს; იმ სიმღერას რა ისმენს მხცოვანი, სიბერის ჟამსა კვლავ მოიფონებს, გმირის სიკვდილი სახელოვანი ახლად ცხოვრეზას მას მოანდომებს; აკვანზედ დედა უძღერის შვილსა ტკბილისა ხმითა იმ სიმღერასა, და თუ ინატრებს რასმეს მისთვისა, — ინატრებს გმირის მის დიდებასა; და უფრო ხშირად იმღერს ქალწული, გმირს მოიგონებს და გამხნევდეზა, — ყოველი იმღერს

და სხვა მორჩმული გმირი იმ მღერით დაიბადება.

IX ”მაგრამ, ქართველნო, სად არის გმირი, რომელსაც ვეძებ, რომლისთვისც ვსტირი? იგი აღარ გყავთ... მის მოედანი ჯაგით აღვსილა, ვერანად ქმნილა, გმირის დამბადი დიდი საგანი თქვენში სპობილა და წაწყმედილა. გადასდგომიხართ თქვენ ქართველობას, დაგინგრევიათ დიდი მამული, — რაღა დაჰზადავს თქვენში დიდს გრძნობას? რითი აღტკინდეს ქველისთვის გული? თქვენ გარს მადლითა სავსეს ბუნებას შეუკრებნია ყოველიფერი, რომ მისცეს თქვენში ზრდა დიდს ცხოვრებას; ჰყოს იგი ძლიერ და ბედნიერი. ვიმ, ეს ქვეყანა, ხმელეთის თვალი, დიდის სამოთხის კუთხე პატარა, ქედმოდრეკილი ნაღვლით საწყალი, რომ მისი ტრფობა თქვენში შემწყდარა; რომ დაგიგდიათ უმწედ, უნუგემ, თქვენის სიავით დაწყლულეზულა, თქვენგან გმობილი — უცხოს კალთის ქვეშ, ვითა ობოლი, შეფარეზულა.

X ”ხოლო აქაც კი, ვრდომილთ შორისა, ღვთის ნაპერწკალი ზოგჯერა ჰკრთების, ქვეყნის წარხდომას გული ზოგისა შეებრძვის და არ ემორჩილების; მაგრამა ლალვა, შური და მტრობა იმ ზოგთა შორისც ღრმად ჩანერგულა, ამა ჭირთაგან მათი მხნეობა აღძვრისა უმაღ გაცუდებულა. აგერ ორ-სამ კაცს რაღაც უგრძენიათ, ქვეყნისა სახსრად ერთად მოდიან, ერთის საქმისთვის გაულვიძნიათ და ერთმანეთს კი არ ენდობიან. ერთმანეთისა მათ სიკეთე ჰშურთ, თუმც ერთისათვის თითქო იღწვიან; თვით ამხოზენ მას, რის აღდგენაც ჰსურთ, თვით ჰშველიან მას, რასაც ებრძვიან.

XI ”აგერ უფალი და მისი მონა! თრთოლით სასწორზედ ხარჯს უწონს ძნელსა და, რა დასწორდა სასწორზედ წონა, უფალი პინას ზედ ადგამს ფეხსა და მით მის ხარჯსა ერთსა — ორად ჰხდის... მონამ მწუხარედ გულს გაიღიმა, უმწეობითა თავის ხარჯსა ჰზრდის და საწყლის თვალთგან ცრემლმა იწვიმა. მაგრამ ქვა არის ბატონის გული, ვერ დაარბილებს მას შებრალება; ვერა გაჰკურნოს მან მონის წყლული, ვინც მონებას თვით ემორჩილება. მონა ბედშავი, მონა საწყალი სდგას,

ევედრება მის თვალი შვებას, და გულში ჰფიქრობს: ვიშ, ჩემი ბრალი! რით შევძლებ შვილთა ჩემთ გამოკვებას? ვიშ, ჩემი ოფლი, მათთვის დაღვრილი, ნაყოფი, იმა ოფლით გაზრდილი, დღე-და-ღამ ჩემი უწყვეტი შრომა, დარში, ავდარში ცის ქვეშე დგომა, ვაი, ვაგლახი, ჭირნახულობა, თმენა, ცდა, სიმხნე და უძილობა მარტო ბატონის თვალსა ახარებს და თქვენ, ცოლ-შვილო, კი არას გარგებს. ვაიმე, ბედკრულს რაღა დამრჩება, რომ გავახარო ცოლ-შვილის თვალი?.. ვინა შრომობდა და ვინა ჰძღვება, ღმერთო, სად არის აქ სამართალი?!

XII ”შენში კაცისას გრძნობას არ ხედვენ, დედას ძუძუდგან შვილსა აჰგლეჯენ, ვინ იცის, სიდამ სად გაჰყიდიან... უწმინდურისა ხელითა სთხრიან დედისა გულში უკეთესს გრძნობას, ცოდვად უთვლიან შვილისა ტრფობას. თუ ღმერთმა მისცა შენსა ასულსა სილამაზე და მშვენიერება,— მონავ ჩაგრულო, ვითამ შენს გულსა სასიხარულოდ ეგე ექნება?! ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჰყიდიან, ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად და წრფელსა გულში ღვარძლს ჩაასხმიან, გახდიან ყვავილს ფეხ-ქვეშ სათრევლად. უმანკო პირზე შენს ტურფას ქალსა გარყვნა დაასვამს საზარო დაღსა... მას, რაც გიყვარდა, ნახავ დაცემულს, ნამუსწართმეულს და შეგინებულს!.. პირს უკუ-იქცევ და შეძრწუნდები, ცრემლს მოინდომებ, და არ გექნება, წყევლით, ვაებით მას განშორდები და ქალი შენი შენ შეგზარდება, — და მაშინ იტყვი: ნეტავი გველად, გველის წიწილად მე მომცემოდი, რომ ქვეყნის ქელვად, ქვეყნის სათრევლად შენ, შვილო ჩემო, არ გამხდომოდი.

XIII ”შრომისა შვილო, მძიმე უღელი ქვეყნის ცოდვისა შენ გაწევს კისრად, თუმცა ტვირთმძიმეთ შემწყნარებელი შენის დახსნისთვის ჯვარს ეცვა ქვეყნად; თუმცა ქვეყანას მისი მოძღვრება დღეს მარტო სიტყვით უქმით ჰრწმენია, მაგრამ ცხადად ჰხმობს მის წმინდა მცნება, რომ მყოობადი მარტო შენია. შრომა, აწ ქვეყნად ტყვედა პყრობილი, მძარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა, ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი და დასამსხვრევლად გამზადებულა. შრომისა ახსნა — ეგ არის ტვირთი ძლევამოსილის ამ საუკუნის, კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი მაგ ახსნისათვის მედგრად

იბრძვის. ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი განახლებისა გრიგალის ქროლას, ველარ განუძლებს ქვეყნის მძარცველი ჭემმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას, — და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი ემფერხებელი კაცთა ცხოვრების, და ახალს ნერგზედ ახლად შობილი ესე ქვეყანა კვლავ აღყვავდების.

XIV ” შრომის სუფევა მოვა მაშინა ჭემმარიტების მის ძლიერებით და განმტკიდება სოფელსა შინა კაცთმოყვარების სახიერებით. ყველასთვის იქმნეს იგი სუფევა თანასწორადა ნიჭთა მფენელი; მის მაღლით წარწყმდეს ძარცვა და რბევა და ერთგან სძოვდეს ცხვარი და მგელი. მაშინ უქმ სიტყვად არ იქნებიან ძმობა, ერთობა, თავისუფლება, ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან კაცთმოყვარება და სათნოება. ალლო აილო ქვეყანამ ძველმა, რომ დღე-და-დღე მის წყობა ირღვევა, და ამ ზვიადმა საუკუნემა უნდა შვას იგი შრომის სუფევა. მაშინ, მაშვრალო, შენც განკაცდები, წართმეულთ ნიჭთა კვლავ მოიპოვებ, სხვას ძირს არ დასწევ, თვით აღმაღლდები, არც ვის ემონვი და არც იმონებ. მაშინ ეგე ხმა შენის სიმღერის, დაბლად ღულუნი დაღონებული, მღერა, ვით კვნესა, საწყალის მეხრის, შორი ხმა მწყემსის დაობლებული, — მხიარულ ხმებად გარდაგეცვლების და შენს გუთანზედ გულით ღმობილი იტყვი სიმღერას თავისუფლების. ეგ სიმღერაა, ვით ლოცვა, ტკბილი!.. მინდორნი, ტყენი, ნახნავნი, ველნი შენის ლხენითა განიხარებენ, შენგან შემკულნი იგი ყოველნი შენს ტკბილს სიმღერას ბანს გამოსცემენ.

XV ” აგერ დიდკაცი დარბაისელი კმაყოფილების განცხრომაშია მაშინ, როს მისი მოძმე საწყალი სასოწარკვეთილ მონებაშია. მოძმეთა ხსნისთვის თავისდადება წმინდა ხვედრია მხოლოდა გმირთა, და მას ვით შესძლებს თავმოყვარება, რომელიც იმა დიდკაცთა სჭირთა? ის რად ინდომებს ქვეყნისა ბედსა, როს მასა შველის მის ბედკრულება? რად შეებრძვის ის სიბოროტესა, როს მეოხებით მისით თვით ჰრჩება? აგერ ვაჭარიც ცბიერის ღიმით მოძმეთ ატყუებს, რა ჰყიდის ნივთსა, და ძმა მის მოკვდეს თუნდა შიმშილით, უნადვლოდ განვლის ცხოვრების ხიდსა. აგერა მღვდელნიც — ერთა მამანი — რომელთ ქრისტესგან ვალად

სდებიათ ამა ერისა სულის აღზრდანი, რა-რიგ გულ-ხელი დაუკრებიათ! სად არის სიტყვა დიდის სწავლისა, სიყვარულის და სამართალისა, რომ მათ ბაგეთგან არ მომდინარებს და ერს დაცემულს არ აღამაღლებს? სად არის იგი, მლაღადებელი ქვეყნის ხსნისათვის ჭეშმარიტება? სად არის იგი, ბიწის მღევნელი ჯვარცმულის ღმერთის მაღალი მცნება?

XVI ”აგერ ტფილისიც!.. ყრმასაც და ბერსაც,ქალსა — მახინჯსაც და მშვენიერსაც, დიდსა, პატარას, თავადსა, გლეხსა, მე უხილავი ყურსა ვუგდებდი, მაგრამ კი, ვფიცავ ქართველის სახელსა, მათს აზრში აზრსა მე ვერ ვპოვებდი. ერთგზით შეჰხედავ და იქ ცხოვრება მართალ ცხოვრებად მოგეჩვენება: ჰლხინობენ კიდეც, კიდეც ჰხარობენ,ჰფიქრობენ, ჰგრძნობენ და ჰმოქმედობენ, ჰხედავ ფაცა-ფუცს და ყველგან ჟღივილს, უბედურ ცრემლთან ბედნიერს ღიმილს, — მაგრამ მათ ცრემლსა, ღიმილს თუ გრძნობას, ჰმუნვას, სიხარულს და მოქმედობას, ფრჩხილის ოდენიც არა აქვს აზრი და ყველა იგი თვალთმაქცი არი. ფუჭია იგი მისი ცხოვრება, უფერულია და ცალიერი,არც სიცოცხლეა, არც გემოვნება, არცა საგანი გულწარმტაცველი! იქ დღე ჰრბის დღესა, ვით ჰრბოდა, გუმინ, ერთნაირად და უფერულადა, რისთვისც მამანი იღვწოდნენ უწინ — დღეს შვილთ არ უღირთ არც ერთ ფლურადა. გრძნობას — ოქროსა ფასად ჰყიდიან, მთავრის ღიმილზე — პატიოსნებას, და დაჟინებულ ბორკილზე სცვლიან თავის მამულის თავისუფლებას.

XVII ”აგერა მცხეთაც — სავანე გმირთა, დიდი აკლდამა დიდის ცხოვრების, სად პირველ ქართველის მორჭმულთა შვილთა ღრმად ჩარგეს ძირი თავისუფლების; სადაც ჰყვაოდა ხე ცხოვრებისა ქართველის გულიდამ აღმოცენილი, და წყარო იგი წყაროდ შვებისა სჩქეფდა იმ გულით გარდმოდენილი; სად ის ხე ნაძვის მის სუნნელისა ჰყვაოდა ქართველის წყლულთა კურნებად და მის ქვეშ წყარო უკვდავებისა სცემდა იაზმას ერის ცხოვნებად; სად იმ ხის წმინდის ფოთოლი, ხილი საკვდავადც დაჭრილს ეკურნებოდა; სად იმა წყაროს წყლით გაბანილი ქართველის ტკივილი დაყუჩდებოდა. აწ აღარა სჩქეფს წყარო ცხოველი, ხე ცხოვრებისაც იგი დამჰკნარა და იგი დედა-ქალაქი ვრცელი აწ სამიკიტნო

დაბად გამხდარა. ნგრეულან მისნი დიდნი პალატნი, დიდი ცხოვრება მის დაცემულა, დღეს იმ ცხოვრების წმინდა ალაგნი პირუტყვით ქელვითა შეგინებულა.

XVIII ”ქართვის სამკვიდროვ, ქვეყნის თვალად დაბადებულო, რამდენს ვაებას შენსა თავზედ გარდაუვლია!.. ჯვარცმულის ღვთისთვის თვით ჯვარცმულო და წამებულო, ეკლიანს გზაზედ შენებრ სხვასა რომელს უვლია? სხვა რომელია, რომ ათასთ წელთ ბრძოლა მედგარი გამოველოს და სრულიად მტვრად არ აღგვილიყოს? შენ ხარ, მარტო შენ!.. მაგალითი სხვა არსად არი, რომ სხვა ქვეყანას, სხვასა ერსა ეგ შესძლებიყოს. შენთა შვილთ გული შენთა მტერთა შეაკლეს ზედა, ორი-ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს, მაგრამ ამაყი თვისი თავი ქვეყანაზედა არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს. ორი რამ იყო, რისთვისაც ძე შენი იღვწოდა, — ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაცალა, — მამულისა და რჯულისათვის იგი იბრძოდა, ორივ დაიცვა, მაგრამ ყველა მათ ანაცვალა.

XIX ”თვალ-წინა მიდგა ის კირთების ბედშავი დღენი, როს შენ დაგიპყრო მაკედონის გმირის ლაშქარმა და შეგირყია დიდ ცხოვრების სამკვიდრო ბჭენი შენმა მოძულემ და მოლალემ უცხო მთავარმა. სძულდა ქვეყანა, რომელიცა მას ეპყრა ხელთა, სძულდა თვით ერიც, მის სიკეთე, ნიჭიერება... ვერა, ვერ ჰმართონ ვერსად ერი იმა მმართველთა, ვისც არ აქვთ ერის სიყვარული და შეწყნარება. ერის მჩაგვრელი, ქვეყნის მთხრელი იგი მმართველი მთელს საქართველოს თვის ფერხთა ქვეშ მჩვარებ ჰქელვიდა, ერის იმედის, სასოების, ნიჭის მმუსვრელი თვით ერის ენას — მაგ ერის განძს — იგი სდევნიდა. სმაგდა ყოველი, რაშიც იყო ერის ღირსება, რაშიაც ერი თვისთა ნიჭთა იყო მსახველი, რაშიაც იყო მის დიდება, პატიოსნება, რისთვისაც დაშვრა მამა-პაპის გული და ხელი. მას ჰმორჩილებდა ერი შენი მძულვარებითა, დევნულების და კირთების ქვეშ თავსა იხრიდა, და მონებრივის თვალთმომქცევის კრძალულებითა ზღვევისა წადილს გულდაკეპით დღე-და-ღამ ჰზრდიდა.

XX მოვიდა ის დღეც შურის-გებისა, მტარვალს აღუდგა ქართველის ქველობა... მართალი არის ხმალი ზღვევისა, როს ხელს ჰკიდებს მას მამულის ტრფობა.მახსოვს ფარნავაზ ჰაეროვანი, გულმტკივნეული შვილი ქვეყნისა... მან იდვა თავსა სახელოვანი ის დიდი საქმე შურისგებისა. ერის და ქვეყნის შეურაცხყოფას ვეღარ გაუძლო ჭაბუკმა გმირმა, ვეღარ გაუძლო მტარვალთ ურცხვობას იმა მამულის ამაყმა შვილმა. გადგა და დასცა თავზარი მტერსა, დაამხო პირქვე ყმობა, მონება, და უცხოთ ხელთქვეშ დაჩაგრულს ერსა, ვით მზე, მოჰფინა თავისუფლება, — და შენ, ჰე, ქართლო, მტრისგან რღვეული კვლავ შეგაერთა ერთის ცხოვრებით, ქართველის სახელი დამცირებული კვლავ შეჰმოსა მან პატიოსნებით.

XXI ”მას აქეთია, ქართლო, შენს შვილსა არ ჩაუგია ქარქაშში ხმალი... შენზედ მოიქცა ძველის ქვეყნისა გაუმაძღარი და ხარბი თვალი. მას აქეთია ოთხ-კუთხივ მტერნი შენს თავსა შენვე გეცილებოდნენ, მაგრამ ვაჟკაცი შვილები შენნი გულდაგულ მტერსა წინ უდგებოდნენ. იყო დრო, როს შენს ძახილზედ, ხმაზედ მამულის დროშა გაიშლებოდა და ჭაბუკთ რაზმი შენს მოწვევაზედ ტრის დასახვედრად მოგროვდებოდა. იყო დრო, როცა შენის გულისთვის თვითონ სიკვდილსაც ლხინად ჰხადოდნენ და თავდადებას მამულისათვის ერთმანეთს ომში ეცილებოდნენ.

ეხლა რაღაა!.. გაჰქრენ ის დღენი, გაჰქრა იგიცა ძალ-გულოვნება, და საკვირველნი მამათ საქმენი ეხლანდელ შენს შვილს არც აგონდება.

XXII-XXIII

XXIV ”წამხდარა ყველა, ის ღონე და ის ძლიერება, მტვრად გარდაქმნილა ახოვანი იგი ცხოვრება, აწ იგი თითქო თვის დენაში შეყენებულა... ხოლო ოდესღაც მოდენილა თვის ფართო გზაზედ, ბევრჯერ უსაგნოდ, ბევრჯერ აზრით აღელვებულა... ქართველის ტკივილი ყოველთვის კი სჩნევია მას ზედ. დენილა იგი ტანჯვათ შორის და სიამეთა, ხან დაცემულა და მიმქრალა, ხან აღდგომილა, ხან შური, მტრობა, ერთურთ ლაღვა

სთხრიდა კიდეთა, რომელთ შორისაც ის ცხოვრება მძლავრი შობილა. მაშინ გათხრილნი ის კიდენი მთლად დარღვეულან, ძლიერნი ზვირთნი იმ ცხოვრების აღქაფებულნი სხვადასხვა ტოტად გადმოსულან, გადაგდებულან, დაუნთქავთ შრომა წინაპართა სისხლითა რწყულნი. როდისღა ვნახავ მშვენიერსა ამ ქვეყანასა თვისთა დიდების ნაშთსა ზედა კვლავცა აღმდგარსა, დროსთან დანთქმულსა სხვადასხვათა კავშირთა ბრძოლას, ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლას? როს ესე ტოტნი ერთ ცხოვრების, ერთ-არსებისა, ეხლა გაყრილნი, ერთ მდინარედ შეერთდებიან? როს იგი ტომნი ცად მიღწეულ მძლავრ კავკასისა ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან? თავისუფლების მშვენიერის სხივთ მხურვალეობა როდის დაადნობს დაჟანგებულს დიდ ხნის ბორკილსა და ქართველობა სიქადულად როდის ექნება ქვეყნის წინაშე ყოველ ქართველის ერთგულსა შვილსა?”

XXV ამ დროს ქუხილმა დაიგრიალა, გრგვინვა დაიწყო მისმა ხმამ მთებში, ცაზედ ელვამა გაიპკრიალა და გაანათა მდინარე ხევში. ცას გადაედვნენ შავნი ღრუბელნი, ნისლში შთაცვივდნენ მთანი და ველნი; ქარმა დაჰდმუვა ხევ-ხუვსა, მთებსა, ბუქი სვეტსავით აატრიალა, რისხვითა ჰგლეჯდა კლდესა და ღრესა, ზვავმაც მალლიდამ დაიგრიალა, — და მყის ბუნების მშვიდი დუმილი ბნელ ჯოჯოხეთად გადიქცეოდა, წყალი და ცეცხლი, მეხი, ქუხილი

ერთმანეთშია აირეოდა. მაშინ შევხედე მყინვარსა მძლავრსა... დიდხანს ვეძებდი იქ მოხუცს კაცსა, მაგრამ შავისა ღრუბლისა სისქეს ვერ გაატანა თვალმა უძღურმა... ”ნუთუ გათავდა ამით ხილვა ეს!” — შემომტირა მე მწუხარე გულმა. მცირეს ხანს შემდეგ გადიწმინდა ცა, გამოიღიმა ნათლად მთამაცა, და მზისა სხივით გაბრწყინებული კვლავ დავინახე მოხუცებული. ცისკენ აღეპყრნა თრთოლითა ხელნი და მოედრიკნა მუხლნი ძლიერნი... თურმე მოხუცი ის ჰლოცულობდა და ღმერთსა ესრეთ ევედრებოდა:

XXVI ”დედავ ღვთისაო! ეს ქვეყანა შენი ხვედრია... შენს მეოხებას ნუ მოაკლებ ამ ტანჯულს ხალხსა; საღმრთოდ მიიღე სისხლი, რომელ ამ

ხალხს უღვრია, ჩაგრულთ სასოო, ნუ არიდებ მოწყალე თვალსა! რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფა, მოეცი ძალი დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა, სახელოვანი განუახლე წარსულთ დღეთ ყოფა, მამა-პაპური სული, გული მოჰმადლე შვილსა. ძლიერო ღმერთო! შენთვის ბრძოდნენ ქართველისა ძენი, დასაბამითვე არ იციან — რა არს მშვიდობა, იკმარე საღმრთოდ მათ პატიჟნი და სისხლის ძღვენი, თუ რამ შეგცოდეს, — შეისყიდეს ტანჯვით შენდობა. მოჰმადლე ქართველს ქართველის ნდობა და სიყვარული და აღუდგინე მშვენიერი ესე მამული!.. ჰოი, სახიერო! ცისარტყელა განავლე ცასა, რათა წარღვნისა მოლოდინი წარხოცო ხალხსა!..”

XXVII მსწრაფლ გადმოეშო ცისა ლაჟვარდსა შვიდფეროვანი სარტყელი ცისა და გადეფინა ჩემს ქვეყანასა მახარობელად ტკბილ იმედისა. ამენთო გრძნობა მაღლითა ცეცხლებრ, ერთს ფიქრს მიეცა გულისთქმა ყველა, და მაშინ ვიგრძენ, რომ მშვენი მისებრ ჯერ არ მენახა მე ცისარტყელა.

26 იანვარი, 1859 წ. [პეტერბურგი]. (ბოლო რედაქცია 1872 წ.)

მუშა

«В труде проходит жизнь его И не приносит ничего». I გოლვიან დღესა ტფილისშია შუა ბაზრისკენ მე ჩამივლია... ჩემო მუშავ, მინახვიხარ შენ კედელთან მწოლი; მხურვალე მზე ზედ დაგყურებდა, ჩუმი ღიღინი შენი ხშირად გულს მიწყლულებდა. ნაღვლიან ხმაში სულ ისმოდა შენი ცხოვრება, დღიურ ლუკმისთვის ტანჯვა, შრომა და მწუხარება. ვინა ხარ შენა, ჩემო ძმაო? სიდამ მოსულხარ? ბატონის მათრახს ვერ გაუძეულ, გამოქცეულხარ, მოშორებულხარ ჯალაბობას, შენსა სახლ-კარსა, მინდორს მამეულს და შეჩვეულს მიწასა, წყალსა? თუ უნებლიეთ გადმოგტყორცნა მუხთალმა ბედმა, ან მოგიტაცა სხვა კაცზედა მაცდურ იმედმა? აქ სად მოსულხარ?.. რაც დაჰკარგე და რაც დასტოვე, მის მაგიერი ტფილისშია, აბა, რა ჰპოვე?.. II აი ტვირთ-ქვეშა მოკაკულხარ, საბრალოვ, შენა! ოფლი წურწურით პატიოსან შუბლით გედვრება, შეგუბებულის სულის ისმის დაღლილი ქმენა, მიხვალ, საწყალო,

ტომარის ქვეშ მუხლთ გეკეცება!.. ვინ შეგიბრალებს?.. აგერ მოჰქრის დიდკაცის დროშკა, შენს პირდაპირა იგი მორბის დაუდევნელად, აგერ წამოგწვდა, დაგეჯახა — და, როგორც კოკა, შენ — კერძო ღვთისა — არ დაგინდო დასამსხვრეველად... შენ გარდიქეცი ტომართურთ და გამვლელ ხალხმა მაგ შენ ყოფაზედ იწყო უგრძნოდ მაღლა ხარხარი... რასც მაშინ ჰგრძნობდი, ყოველი სთქვა მწუხარმა თვალმა: შენს დუმილშია იყო ღვთისა რისხვისა ზარი! იმავ დუმილით მიხველ, წევა დაუწყე ტვირთსა, მარღვნი გალურჯდნენ შენს სახეზედ, თითქო სკდებიან, სწევ, ვერ ეწევი, — გეკარგება შენ საზრდო დღისა... ხალხი გიყურებს — და არავინ არა გშველიან!.. III აჰა, მიხვედი, მიუტანე ტვირთი პატრონსა, რუსულ ფარაჯის კალთით შუბლზე იწმენდავ ოფლსა, განივრად იძვრის დიდი მკერდი სიგრილეშია, იცდი, საწყალო! — შენი ლუკმა იმის ხელშია!.. ხშირად ამ ლუკმის მთლად მოცემაც იმას შენთვის ჰშურს, ხშირად ფასს გიკლებს შიშველს, მშიერს, მწყურვალს, უბედურს... ”ნუ მიტეხ ლუკმას, — ეუბნები, — ღმერთსაც შეხედე! მე ეგე ლუკმა პირუტყვისავით ზიდვით ვიყიდე”. შენ უღონო ხარ... და უღონოს კაცი იბრიყვებს, მდიდარს მეტს მისცემს, შენ კი გროშზე შეგევაჭრება, ვისაც არ უჭირს, მას გააძღობს — და შენ კი გიკლებს, შენ, რომელსაცა ერთის გროშით დღე გემატება. ეგრეთ დასჯილი უსამართლოდ ბევრჯერ წამოხვალ და, თუ დაღამდა, თავთ დაიდებ ერთგულ კურტანსა და სადმე ქვებზედ მიეგდები იმ ფიქრით, რომ ხვალ ისევ ამ-რიგად განაგრძელებ უღმრთო შრომასა.

IV შენ სიცოცხლესა დააღამებ ესრეთს შრომაში, კაცი კაცურად ვერ იცხოვრებ ვერც ერთსა დღესა... მერე, ვინ იცის, რომელ ქოხში, რომელ სარდაფში დაუწყებ ბრძოლას სასიკვდილოდ მოსულსა სენსა. მარტო ეგდები და ლეიბად გექნება ნამჯა და სახურავად, თუ კი მოგყვა, რუსის ფარაჯა! მარტო იცოცხლებ და მარტოცა, ძმაო, მოჰკვდები! ჯალაბი შენი ვერ დაგასხამს მდულარე ცრემლსა, ვერ დაგტირებენ საბრალონი შენი შვილები, ამაოდ მათკენ სიკვდილის ჟამს გაიწვდი ხელსა.

მოჰკვდები და მსწრაფლ ჩაგჭედავენ საკაცეშია, უცრემლოდ, ძმაო,

ჩაგიშვებენ სამარეშია! ეგრეთ უბრალოდ გაფუჭდები, — და ჩვენ
ხსოვნასა არაფერი არ მოაგონებს შენს "აქ" ყოფნასა.

12 ივლისი, 1860 წ.

პავლოვსკი.

ელეგია

მკრთალი ნათელი სავსე მთვარისა მშობელს ქვეყანას ზედ მოჰფენოდა
და თეთრი ზოლი შორის მთებისა ლაჟვარდ სივრცეში დაინთქმებოდა.
არსაიდამ ხმა, არსით ძახილი!.. მშობელი შობილს არრას მეტყოდა,
ზოგჯერ-კი ტანჯვით ამოძახილი ქართველის ძილშია კვნესა ისმოდა!
ვიდექ მარტოკა... და მთების ჩრდილი კვლავ ჩემ ქვეყნის ძილს
ეაღერსება... ოხ, ღმერთო ჩემო! სულ ძილი, ძილი, როსდა გვეღირსოს
ჩვენ გაღვიძება?!

4 ივნისი, 1859 წ.

პეტერბურგი.

ქართველის დედას

აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა. ლეიბნიცი.
ქართველის დედაო! ძუძუ ქართველისა უწინ მამულსა უზრდიდა შვილსა;
დედის ნანასთან ქვითინი მთისა მას უმზადებდა მომავალ გმირსა...
გაჰქრა ის დროცა!.. დიდმა ნაღველმა, კირთების ქვეშე დაჩაგრულ ბედმა,
სრულად მოვიკლა სიცოცხლის ძალა, თვით შენი შვილიც ჩრდილად
შესცვალა. მითხარ, — სადღაა მამა-პაპური მხნეობა, ხმალი, მკლავი
ქველური, სახელისათვის ამაყი თრთოლა, მამულის მტერთან მედგარი
ბრძოლა? მას ნუღარ ვსტირით; რაც დამარბულა, რაც უწყალოს დროთ
ხელით დანთქმულა; მოვიკლათ წარსულ დროებზედ დარდი... ჩვენ
უნდა ვსდიოთ ეხლა სხვა ვარსკვლავს, ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი,
ჩვენ უნდა მივსცეთ მომავალი ხალხს... აქ არის, დედავ, შენი მაღალი
დანიშნულება და საღმრთო ვალი! აღზარდე შვილი, მიეც ძალა სულს,
საზრდოდ ხმარობდე ქრისტესა მცნებას, — შთააგონებდე კაცთა
სიყვარულს, ძმობას, ერთობას, თავისუფლებას, - რომ სიკეთისთვის
გული უთრთოდეს და მომავლისთვის ბედთანა ბრძოდეს... მენდე,
მიიღებს ნერგს, შენგან დარგულს, და მოგცემს ნაყოფს, ვით კაცი, კაცურს.

დედავ! ისმინე ქართველის ვედრება: ისე აღზარდე შენ შვილის სული,
რომ წინ გაუძღვეს ჭეშმარიტება, უკან ჰრჩეს კვალი განათლებული.

15 დეკემბერი, 1858 წ.

პეტერბურგი.

გაზაფხული

ტყემ მოისხა ფოთოლი, აგერ მერცხალიც ჭყვივის, ბაღში ვაზი ობოლი
მეტის ლხენითა სტირის. აყვავებულა მდელო, აყვავებულან მთები;
მამულო საყვარელო, შენ როსღა აყვავდები?

28 იანვარი, 1861 წ.

პეტერბურგი.

**

ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია!.. აწმყო თუ არა გვწყალობს, მომავალი ჩვენია, თუმცა ძველნი დაგშორდნენ, ახალნი ხომ შენია... მათ ახალთ აღგიდგინონ შენ დიდების დღენია, ჩემო თვალის სინათლევ, რაზედ მოგიწყენია? წვრილ-შვილნი წამოგესწრნენ ნაზარდნი, გულმტკიცები, მათის ზრუნვის საგანი შენ ხარ და შენ იქნები, არ გიმტყუნებენ შენა, თუ-კი მათ მიენდები. მათის ღვაწლით შეგექმნეს სახე ბედით მთენია, ჩემო თვალის სინათლევ, რაზედ მოგიწყენია? მათი გული შენისა ტრფობის ფართო ბუდეა, მათი გულთა ფიცარი შენი მტკიცე ზღუდეა... ვერ წაბილწავს მათს გრძნობას სიმუხთლე, სიმრუდეა! მათ თვის მკერდით შეჰმუსრონ მტერთა სიმაგრენია,

ჩემო კარგო ქვეყანავ, მაშ, რად მოგიწყენია?

15 სექტემბერი,

1872 წ.

მესმის, მესმის სანატრელი ხალხთ ბორკილის ხმა მტვრევისა! სიმართლის ხმა ქვეყნადა ჰქუხს დასათრგუნვლად მონობისა. აღმიტაცებს ხოლმე ის ხმა და აღმიგზნებს იმედს გულში... ღმერთო, ღმერთო! ეს ხმა ტკბილი გამაგონე ჩემს მამულში!

29 ივლისი, 1860 წ.

პავლოვსკი.

სანთელი

ვზივარ და შევჰკრეტ ჩემ-წინ სანთელსა, რომელიც წელან უხვად ნათელსა ჩემს ოთახს ჰვენდა და აშუქებდა და თვალ-წინ ბნელსა განმინათლებდა; აწ მიწურვილა გასაქრობლადა, შანდლისა თავზე ძლივ-ძლივლა ბჟუტავს, ხან ჩაქრება და ხან მნათობლადა კვლავ შანდლიდამა

წამოიხედავს... ებრძვის სიკვდილსა ჩემი სანთელი, მაგრამ მას, წყეულს, რა დაამარცხებს? ლაჟვარდად ქმნილი სუსტი ნათელი შანდლის ჯურღმულში თავსა ანარცხებს. აგერ ოთახსაც ჩრდილმან გადაჰკრა, კედლებზე ძლივს სცემს ბნელადა შუქი, აგერ სანთელიც შანდალში ჩაქრა... რა დამრჩა მისგან? — მწვარი პატრუქი. ეგრეთაც კაცი ძლიერი ჰქრება, რა ეწვევა მას სიკვდილი — მტერი; მშვენიერ არსის მაგიერ გვრჩება ერთი მუჭა-ღა გამხმარი მტვერი.

16 დეკემბერი, 1857 წ.

პეტერბურგი.

მაშინ დავსტკბები სრულის სამოთხით, როს, ვით მე გეტრფი, შენცა მეტრფოდე, და ქალწულების კრთომით, მორცხვობით მე შენს სიყვარულს მეუბნებოდე; მე დაგყურებდე ტრფიალებითა, შენ ჩემს გულზედა თავი გესვენოს; მწყუროდეს, მაგრამ კრძალულებითა მე შენთვის კოცნაც ვერ გამეხედნოს. ვიშ, მაგ შენს ნარნარს გულის-ცემასა. ვით ლოცვის ბგერას, ლმობით ვისმენდე და ცოდვილთ ფიქრთა ზედ-მოსევასა შენის სიწმინდით ვიგერიებდე...1858 წ.

მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული, ჰოი, მამულო, გამიკრთა მე ძილი და შვება! შენს ძარღვის ცემას მე ყურს ვუგდებ სულგანაბული, ღამე თენდება ეგრეთ ჩემი და დღე ღამდება. დაჟინებითა ფიქრი ფიქრზედ მოდის, გროვდება, გრძნობა გრძნობაზედ შეუპოვრად იძვრის ჩემს გულში, და მე არ ვჩივი, — მიხარიან, რომ ეგრეთ ჰშრვება ჩემი ცხოვრება შენსა ფიქრში, შენს სიყვარულში. მაგრამ, მამულო, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი, ის არი მხოლოდ სავალალო და სამწუხარო, რომ შენს მიწაზედ, ამდენ ხალხში, კაცი არ არი, რომ ფიქრი ვანდო, გრძნობა ჩემი განვუზიარო!..

6 აგვისტო, 1861 წ.

ყვარელი.

დაკარგული ედემი

ვის უნახავს ის ედემი შლილი, სადაც ისე ტკბილ არ არის ძილი, როგორც ტკბილია გამოღვიძება; სადაც ბუნების თავისუფლება მონებას, როგორც უხმო ყვედრება, ცოცხალ ფშვენითა უყენებს თვალსა; სად დაუკარგავს მშვენიერ ხალხსა იმ თვით ედემში თვისი ედემი? ვის უნახავს ის, სამშობლო ჩემი?..

26 დეკემბერი,

1859 წ.

უცხოეთში

მთვარე მიცურავს დინჯადა ცაზედ და თვის მკრთალ სხივთა ჰყრის ქვეყანაზედ. მძინარ სოფელსა კამარა ცისა თვის სიმშვიდითა არ უფრთხობს ძილსა. ყოველი ჰჩუმობს გარშემო ჩემსა, სძინავთ ნიავთა, სძინავთ ფოთლებსა, ყველა ტკბილ ძილში ბედითა სტკბება, ყველას მშვიდობა გარს ეფინება, - და მხოლოდ ჩემი ურვით მოკლული შემომტირის მე მწუხარედ გული... მისთვის ხომ არა, რომ ვსჭვრეტ სხვა ზეცას. სხვათა უფერულთ ვარსკვლავთა დენას? თუ მოაგონდა, რომ ერთხელ მეცა ეგრეთ დამცქერდა სამშობლოს ზეცა, ზეცა სულ სხვა ფრად გაბრწყინებული და სულ სხვა რიგად დამშვიდებული.

23 ივლისი, 1858წ.

ტიარლევო.

დაე თუნდ მოვკვდე, არ მეშინიან, მაგრამ კი ისე, რომ ჩემი კვალი ნახონ მათ, ვინცა ჩემს უკან ვლიან, თქვან: აღასრულა მან თვისი ვალი; ომ ჩემს

საფლავზედ დაყუდებულმან ქართველმა, ჩემგან შეყვარებულმან, გულწრფელობითა და სიმართლითა, მე ჩამომძახოს თუნდ ჩუმის ხმითა: იყავ მშვიდობით შენს მყუდრო ძილში! შენ გიცოცხლია, როგორც უნდოდა; თქვას: შენი ქნარი შორს ჩვენგან — ჩრდილში ამაოდ ჩვენთვის არ ხმაურობდა.

19 ნოემბერი, 1858 წ.

პეტერბურგი.

დაბნელდა სული, გარშემოც ბნელა, სიცივე მკვიდრობს ეხლა ჩემ გულში; აღარ მაქვს საზრდო სულისათვის მე არც სიძულვილში, არც სიყვარულში. დიდხანს ვებრძოდი სიმდაბლეს, მტრობას, და გავიმაგრე ჭაბუკი მკლავი. ბევრჯერ მამარცხეს, მაგრამ არვის წინ არ მომიხრია ამაყი თავი. ვისაც ვებრძოდი, ბრძოლად არ ჰღირდნენ, გვიან შევიტყე ეს ცდომილება; ეხლა მათ საზიზღ, მდაბალ მტრობაზედ არც მეცინება, არც მეტირება. დაბნელდა სული, გარშემოც ბნელა, სიცივე მკვიდრობს ეხლა ჩემ გულში; აღარ მაქვს საზრდო სულისათვის მე არც სიძულვილში, არც სიყვარულში!

25 დეკემბერი, 1860წ.

პეტერბურგი.

ბაზალეთის ტბა

ბაზალეთისა ტბის ძირას ოქროს აკვანი არისო, და მის გარშემო, წყლის ქვეშე, უცხო წალკოტი ჰყვავისო. მწვანეა მუდამ წალკოტი, არასდროს, თურმე, არ სჭკნება, ქვეყნისა დროთა ტრიალსა იგი არ ემორჩილება. ვერ ერჩის, თურმე, მის მწვანეს ვერც სიცხე, ვერცა ზამთარი, და იმის მზიან ჩრდილებში მუდამ გაზაფხული არი. წალკოტის შუაგულშია ის აკვანი ასვენია, და ჯერ კაცთაგანს იქ ჩასვლა არავის გაუბედნია. მარტო ერთნი სირინოზნი იმ აკვანს გარს ეხვევიან, მარტო იგინი გრძნეულნი დასტრფიან და დამღერიან... ამბობენ, — თამარ დედოფალს ის აკვანი იქ ჩაუდგამს, და ერს თვისთა ცრემლთ ნადენით ტბა კარვად ზედ გადუხურავს. ამას კი აღარ ამბობენ — აკვანში ვინ ჩააწვინა, ან თვით ერმა თვისი ცრემლი ზედ ტბად რისთვის დაადინა... იქნებ, აკვანში ის ყრმა წევს, ვისიც არ ითქმის სახელი,ვისაც დღე-და-ღამ ჰნატრულობს ჩუმის ნატვრითა ქართველი? თუ ესე არის, ნეტა მას, ვაჟკაცსა სახელოვანსა, ვისიცა ხელი პირველად დასწვდება იმა აკვანსა! თუ ესე არის,ნეტა მას, დედასა სახელდებულსა, ვინც იმ ყრმას პირველ მიაწვდის თვის ძუძუს მადლით ცხებულსა!

14 ივლისი,

1883 წ.

ქართველის დედა

(სცენა მომავალ ცხოვრებიდან)

გაგვიძელ, ბერო მინდიავ, მუხლი მაიბი მგლისაო, გაიყოლიე უმცროსნი, ვისაც თავი აქვს ცდისაო. ხალხური სიმღერა. ვუძღვნი პეტრე ნაკაშიძეს აჰა, იმ დროთგან ერთი სახე ამოღებული, რომელნიც ერთად გვინატრია უცხოეთში ჩვენ, რომელთ იმედი, ღვთიურ სხივით გაბრწყინებული,დღესაც გულში გვაქვს მტკიცე რჯულად, ძმაო, მე და

შენ. მყობადს ავხადე ერთი კუთხე დიდის ფარდისა და ეს ვიხილე, — მომიტევე მე სითამამე... ეს არს ნაყოფი აწმყოსაგან შობილ დარდისა, — ამით მამართლე, მიილე და ნუ განმკიცხავ მე. ** (სცენად არის ოთახი, რომლის ფანჯრებიც ქუჩას გადაჰყურებენ, ერთ მხრივ ტახტზედ ლოგინში წევს სწეული, ძალიან მისუსტებული და მოხუცებული დედა)

დედა თუმცა სიცოცხლე სწეულთათვის წვალეა არი, მაგრამ, ჰე ღმერთო, გმადლობ, ამ დღეს რომ შემასწარი, და აქამომდე არ მოჰკვეთე ჩემი ცხოვრება: ჩემი მამული, საქართველო, დღეს მიცოცხლდება! ხალხი აზვირთდა, ხალხი აღსდგა, ხალხი მოქმედებს, კასპიის ზღვიდამ შავ ზღვამდინა ერთს ფიქრსა ჰფიქრობს, — და ეგ ფიქრია მთელ კავკასის თავისუფლება!.. დიდია ხალხი, როს ეს გრძნობა წინ წარუძღვება! ერთი შვილი მყავს, საყვარელი და სანატრელი, იგია მარტო თავის დედის ნუგეშმცემელი, იგია ჩემი სიცოცხლე და სიხარული, იმითი მიდგა უძღურს ტანში უძღური სული, ჩემის სიბერის მისაყრდომად ისღა მშთენია, — მაგრამ, მამულო, წაიყვანე, დღეს ის შენია...(შეწუხებული ჩაფიქრდება და მცირეს ხანს შემდეგ იტყვის) ის დღეა დღეს, რომ მამულს ვუძღვნა მის სიყვარული, ან ძეს შევწირო საყვარელი დიდი მამული... ამ ორის გრძნობის ბრძოლა გულმა ვით გადიხადოს? მის სიყვარული თუ მამულის, — რომელი დასთმოს?.. ეჰა, ამ დღისთვის გაგიზარდე, მამულო, შვილი, სიცოცხლე მივეც, რომ შეიძლოს შენთვის სიკვდილი... დედისერთა მყავს, მაგრამ შენთვის მე მას ვშორდები. ვინ იცის, შვილო, რომელს ველზედ მტრისგან მოჰკვდები? დამტირებელი დედა ახლოს არ გეყოლება, მის ცხარე ცრემლი სისხლიანს მკერდს არ გეჰკურება, დედისა ხელით ვერ შეიხვევ განგმირულს გულსა და ეგრეთ შენს თავს მტლად დაუდებ შენსა მამულსა!.. შენს სიკვდილშია ჩემი ვაიც და ნეტარებაც, მისთვის, რომ მე ვარ დედა შენიც და ქართველის დედაც: ვით დედა შენი, იმ სიკვდილით შენით ვივაებ, ვით ქართველის დედა ვინეტარებ და ვისახელებ.

(ჩაფიქრდება და მცირეს ხანს შემდეგ) თავისუფლებავ, შენ ხარ კაცთა ნავთსაყუდარი, შენ ხარ ჩაგრულის, წვალეხულის წმინდა საფარი, შენ

ხარ მშვიდობა და სიმართლე ამა ქვეყნისა, შენ ხარ აღმზრდელი ღვთაებამდე კაცთ ბუნებისა. მტარვალთა თქმითა ოდითვე ხარ შენ აკრძალული, ხე ცნობადისა, ედემს რგული, შენი ხე იყო; მაგრამ სამოთხეც, ყოველისფრით აღსავსე, სრული, პირველ კაცთათვის უშენოდა არარა იყო. რა განიცადეს იმათ შენთა მადლთა უხვება, მსწრაფლ აღვიარეს, ჰოი, ღმერთავ, თაყვანებითა, მსწრაფლ მოგიპოვეს: ფასად მისცეს თვის უკვდავება და სამოთხეც სთმეს სრულის მისის ნეტარებითა. ეგრეთ ნაშოვნნი რად წაგვერთვი მესავთა შენთა? რაღად ჰღვრის დღესაც შენთვის სისხლსა ადამიანი? რად შეიღებე კაცის სისხლით საშიშრად ჩვენდა და რისთვის დახვალ ამა ქვეყნად პირსისხლიანი? თვით ხარ მშვიდობა, უხვად მადლთა ქვეყნად მომფენი, მაგრამ სისხლით კი იკვლევს გზასა მძებნელი შენი! რად არ შენდება უსისხლოდა მისი ტაძარი, მისი, რომელიც თვით მშვიდობის ღვთაება არი?..

შვილი (შემოდის გახარებული) მოვიდა დიდ ხნის სანატრელი, დედავ, ამბავი: ჩვენი ქვეყანა, საქართველო, გაღვიძებულა, მთელი კავკასი, მტერზედ რისხვით აღმომქშინავი, ერთისა აზრით, ერთის გრძნობით აღელვებულა. მომილოცნია!.. გაგვითენდა ძლივს ბნელი ღამე!.. მაგრამ შენ სწუხხარ, თითქო ამ თქმით მე ვერ გაამე. დედა მე ვწუხვარ მარტო მასზედ, რომე ჩემს სიბერესა სანუგეშებლად მხოლოდ ერთი მოეცა შვილი, მე ვწუხვარ მასზედ, რომ ჩემს მამულს ამ ნეტარ დღესა მხოლოდლა ერთი შეაკვდება ჩემგან შობილი. ვაი, რომ ჩემის სიცოცხლისა მზე მაშინ ჩადის, როცა ამოდის ჩემის ქვეყნის მზეი დიადი!.. ვაი, რომ ბინდი დღეთა ჩემთა სიკვდილს მიქადის, როს ჩემის ხალხის დიდებისა სჩანს განთიადი! ამაზედ ვწუხვარ... მაგრამ ამას რაღა ეშველოს? ღმერთს მარტო ერთს ვსთხოვ, მკვდარი დედა ძემ ასახელოს. შვილი როგორ? მეც მგზავნი საომრად, დედისერთასა, რომ თავი დავსდო მამულისა ჩვენის სახსნელად? დედა სულზედა დიდი ცოდვა უნდა ედვას დედასა, რომ შვილი ამ დროს არ გაჰგზავნოს ძმათა საშველად... ღმერთმა გვაშოროს, შვილო ჩემო, იმა სირცხვილსა, რომ შენ

შინ იჯდე, ოდეს სხვანი იხოცებიან, ვინც მამულისთვის არ იმეტებს თავისა შვილსა, მას შვილი თვისი, ჩემო კარგო, არ ჰყვარებიან... ვაჟკაცად იყავ, — ჩემი თხოვნა არის მხოლოდ ეს.

შვილი არას დროს არა მყვარებიხარ ისე, როგორც დღეს, შენ, დედა-ჩემო!.. რასაც მნუკავ, აღვისრულდება... შენგან შობილი შვილი განა მხდალად მოკვდება?!(ისმის გარედგან ჯარების ხმაურობა, შვილი ფანჯარას მივარდება)დედა (თავის-თავად) არ იცი, შვილო, როგორ მიღირს მე ეს სიტყვები, და ვერც შეიტყობ მაგას ჩემგან, ისე მოვკვდები...იმ დრომდე სულსა დანაშთენსა ღონეს მოვუკრებ, ვიდრე საომრად, შვილო ჩემო, შენ გაგისტუმრებ, რომე სიკვდილმა ჩემმა უცებ არ დაგაბრკოლოს, — და მერე კი, ვგრძნობ: ბედი ჩემი მომიღებს ბოლოს.(ისმის ჯარების სიმღერა ორ-პირად)”ქართველო, ხელი ხმაღს იკარ, გათენდა დღე დიდებისა, თოფ-იარაღი აისხი, დრო მოდის გამარჯვებისა. მამულის დახსნის დღე არის, ქვეყანა გვნუკავს შველასა, თავისუფლების შოვნაი სჯობს საშოვნელსა ყველასა. მამულის დამხსნელს — ვაჟკაცის ხმაღი და გული სდომია,ვაჟკაცის გამომჩენელიც მტერთან გულდაგულ ომია. თავისუფლების მშოვნელი ამ ქვეყნად მარტო თოფია, შინ უღლით გაქნიღს მშვიდობას ომში სისხღის ღვრა სჯობია! მაშ მამულს თავი შევსწიროთ საშველად, გამოსახსნელად, თუ მისთვის დავიხოცებით, ჩვენ ის გვეყოფა სახელად. ქართველო, ხელი ხმაღს იკარ, გათენდა დღე დიდებისა, თოფ-იარაღი აისხი, დრო მოდის გამარჯვებისა!”

(ქუჩიღამ ისმის დედაკაცების და სოფღის პატარა ბიჭების ძახიღი: ”ჯარს გაუმარჯოს, ჯარს გაუმარჯოს”,ისმის იჟინა და ხმაურობა)

დედა (აღელვებული) მიმიყვა, შვილო, დამანახვე ქვეყნისა მხსნელნი, რომ მით დავიტკბო დღენი ჩემნი უკანასკნელნი.(ჩამოიყვანს ლოგინიღან, დედას შეუჯდება მხრებში და მიიყვანს ფანჯარასთან)შვიღი შეხე, დედიღო, ამ განწიღულ ყმაწვიღკაცობას, ისე მიდიღან სასიკვდიღოდ, როგორც დღეობას. (დედა, რა დაინახავს ჯარს,

ცრემლს ვერ იმაგრებს და სტირის) შეხედე, ხალხი რა რიგ ლოცვით ჯარსა აცილებს, დიდი, პატარა მხიარულობს, შენ რა გატირებს? დედა ღმერთმა კურთხევა დიდ საქმეში წინ წაგიმძღვაროთ! ჩვენ კი, დედებმა, ღვთის წინ უნდა ცრემლები ვღვაროთ, რომ ჩვენ შეგვასწროს, მამულისთვის თავდადებულნი კიდევ გიხილოთ შინ მოსულნი, გამარჯვებულნი. მიმიყვა შვილო, ლოგინთანვე, მუხლი მეჭრება.(შვილს დედა უკანვე მიჰყავს)ვაიმე, შვილო, რამდენს დედა აუტირდება, რომ ველარ ნახავს თავის შვილსა უკანვე მოსულს!..შვილი რა ვუყოთ, თუ კი სხვა გზით შველა არა აქვს მამულს!

(ამ დროს ერთი ცხენოსანი მოადგება ფანჯარას და გარედამ იძახის)ცხენოსანი კიაზო, წამო!.. რაღას იცდი, გვიგვიანდება, დრო საშურია... ჩვენს ძმებს ჩვენით მშველი აკლდება.

შვილი აჰა, მოვდივარ! აბა, დედი, მოიეც გული! ჩემგან — მეომარს, შენგან — შვილსა ითხოვს მამული.(დედა გადაეხვევა შვილს და გულზედ მიიკრავს)მშვიდობით, დედი!.. შენ ჩემზედა ნუ დაღონდები, ცოცხალი მოვალ, თუ არა და ისე მოვკვდები, რომ ჩემს სიცოცხლეს ამჯობინო ჩემი სიკვდილი... ნუ სტირი, დედი! გზადა ვდგევარ, დამლოცე შვილი.

დედა ვაი შენს დედას!.. მოვიდა დრო განშორებისა და გული მიმდის... უძლურია გული დედისა... მაგრამ ნუ სწუხხარ... გადამივლის... შვილო, მშორდები?! ვაი თუ მოკვდე და ვისგანღა დავიტირები?..(სტირის და უფრო მაგრად გულზედ მიიკრავს შვილს. მერე უეცრად ხელს ანებებს და ზარდაცემულსავით თვალში თვალს უყრის და მცირეს ხანს ამ ყოფით არის)

დედა დედა არ გიყვარს, დედა შენი მოხუცებული?შვილი (გაოცებით) მერე, რომ მიყვარს?დედა(ძლივს ბედავს თქმას) მასთან დარჩი!შვილი მერე, მამული?დედა (თითქო ეხლა გაახსენდაო) მართლა, მამული!.. იგი უფრო საყვარელია, მაშ წადი, შვილო!.. ღმერთი იყოს შენი მხსნელია. მაგრამ, ვიშ! მე რომ უშენოდა მარტო მოვკვდები, ვიღა დამმარხავს?.. წადი... წადი... ნუ გვიანდები.

შვილი ეჰა, მამულო! შენის ტრფობის ძალსა ღვთიურსა რა დაუდგება? კლდის სიმაგრეს აძლევ უძლურსა... ოდეს შენდამი სიყვარული დაიძვრის გულში, დედაც კი შვილის სიყვარულს ჰკლავს შენს სიყვარულში; რა სხივოსანი შენი შუქი აღმობრწყინდება კაცისა გულში, ყველა გრძნობა მასშია ჰქრება, ვითა მზის შუქში უმცირესი მნათობი ცისა, ვითა ზღვაშია დაცემული წვეთი წვიმისა. მშვიდობით, დედი! მეძნელება შენი დათმობა, მაგრამ უფრორე ძნელი არის მამულის გმობა. (შვილი გადის) დედა (ღონემიხდილი გადიქცევა ლოგინზედ და სულთმოზრდავი ამბობს) ვაიმე, შვილო!.. შენს წასვლასთან მიქრება ალი ჩემი სიცოცხლის... უშენოდა ძნელია ყოფნა... დიდ ხანს ებრძოდა შვილის ტრფობას მამულის ვალი, ვალმა აჯობა, მაგრამ ძვირად დამიჯდა ჯობნა. სულიც ამომდის... არ ყოფილა ძნელი სიკვდილი, როცა შენ შენი აღასრულე... მამული... შვილი!.. (კვდება)

14 ივლისი, 1860 წ. პავლოვსკი (ბოლო რედაქცია 18 მარტი, 1871წ.)

1871 წელი 23 მაისი

(კომუნის დაცემის დღე)

ტვირთმიმეტ და მაშვრალთ მხსნელი დიდი დროშა დაიშალა... კვლავ ქვეყნისა მჩაგრავ ძალამ იგი დროშა დასცა დაბლა. კვლავ ეწამა მოყვასთათვის საოცარი იგი ერი, კვლავ დაიდგა დიდ წამების მან გვირგვინი მშვენიერი. კვლავ ქვეყნისთვის დაიღვარა წმინდა სისხლი წამებულის, კვლავ დამარცხდა დიდი საქმე ყოვლად მხსნელის სიყვარულის. კვლავ ძირს დასცეს იგი მცნება, ქვეყნის ხსნად მოვლინებული, რომლისთვისა თითონ ღმერთი იყო ტანჯულ და ჯვარცმული. კვლავ შეფერხდა ისტორია, განახლების შესდგნენ ძალნი, და კვლავ დღესასწაულობენ გამარჯვებულნი მტარვალნი.

29 მაისი, 1871 წ.